

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Κοινωνικές Διακρίσεις, Μετανάστευση, Ιδιότητα του Πολίτη

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ: «Πως παρουσιάζει το εβραϊκό μουσείο της Ελλάδας το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων»

ΜΑΝΙΑΤΑΚΟΣ ΜΑΡΙΟΣ
Α.Μ. 3032 2015 0142 3

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Έφη Γαζή, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, επιβλέπουσα

Δέσποινας Καρακατσάνη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, μέλος

Μάνος Σπυριδάκης, Καθηγητής, μέλος

Συνολικός αριθμός λέξεων: 13.940

ΚΟΡΙΝΘΟΣ, ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<u>Περίληψη</u>	7
<u>Abstract</u>	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
ΜΕΡΟΣ Α΄ - ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ	10
A1. Ορισμός του αντισημιτισμού.....	10
A2. Ο αντισημιτισμός ως πολιτικό όπλο.....	11
A3. Ο αντισημιτισμός στην Ελλάδα.....	17
A4. Η Εβραϊκή κοινότητα στην Ελλάδα (ιστορικά στοιχεία)	17
ΚΕΡΚΥΡΑ	19
ΖΑΚΥΝΘΟΣ	20
ΑΘΗΝΑ	20
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ.....	21
A3. Η γενοκτονία των Ελλήνων Εβραίων.....	25
ΜΕΡΟΣ Β΄ – ΜΟΥΣΕΙΑ	29
B1. Holocaust Memorial Museum	29
B1.1. Μόνιμη Έκθεση: Το Ολοκαύτωμα.....	30
B1.2. Η επίθεση των Ναζί—1933 με 1939.....	30
B1.3. Η «Τελική Λύση»—1940 με 1945.....	30
B1.4. Τελευταίο Κεφάλαιο	31
B1.5. «Θυμήσου τα παιδιά».....	31
B1.6. Ένα Επικίνδυνο Ψέμα: Τα Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιων	32
B2. Το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος	34
B2.1. Ιστορία.....	35
B2.2. Θεματικές Ενότητες	37
B2.3. Εκπαίδευση & Δραστηριότητες	39
B2.4. Συλλογές.....	42
B2.5. Έρευνα για το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας.....	42
B.2.5.1. Εκπαιδευτικά προγράμματα/ δράσεις.....	43
B.2.5.2. Συνεργαζόμενοι φορείς.....	44
B.2.5.3. Παρουσίαση Ολοκαυτώματος	45
B.2.5.4. Γνώσεις επισκεπτών για την Εβραϊκή γενοκτονία.....	46
B.2.5.5. Δράσεις για την ενημέρωση του κοινού	47
B.2.5.6. Απήχηση	48
ΜΕΡΟΣ Γ΄ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	49
G1. Η ιστορία του Ολοκαυτώματος μέσα από το Μουσείο Ελλάδος.....	49
<u>Βιβλιογραφία</u>	54

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας Α1: Πληθυσμός Εβραϊκής κοινότητας Θεσσαλονίκης για την περίοδο 1842-2000.....**Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.**

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα Α1: Δείκτης εμπιστοσύνης σε σχέση με τον αντισημιτισμό 13

Εικόνα Α2: Ποσοστό του δείκτη αντισημιτισμού στην Ελλάδα το 2014 και το 2015 14

Εικόνα Β2: Άποψη της έκθεσης με τίτλο «Θυμήσου τα παιδιά: Daniel’s Story» του Holocaust Memorial Museum των ΗΠΑ**Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.**

Εικόνα Β3: Η έκθεση με τίτλο «Ένα Επικίνδυνο Ψέμα: Τα Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών» του Holocaust Memorial Museum των ΗΠΑ33

Copyright © 2018 Μανιατάκος Μάριος

Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All Rights Reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας έκδοσης, εξολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση των μελετών για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τους συγγραφείς. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα των κειμένων εκφράζουν τους συγγραφείς και μόνο.

Στους γονείς μου

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια κυρία Έφη Γαζή, για την καθοδήγηση και την κατανόηση που έδειξε. Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια μου, για την καθοδήγηση και την στήριξη που μου παρείχαν όλο αυτό το διάστημα.

Περίληψη

Θεματικός άξονας της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση της γενοκτονίας των Ελλήνων Εβραίων μέσα από τα σχετικά μουσεία της Ελλάδας. Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να εξετάσει τον ρόλο του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδας στην ανάδειξη και διατήρηση της μνήμης του Ολοκαυτώματος των Ελλήνων Εβραίων στην σύγχρονη πραγματικότητα. Η έρευνα αφορά κυρίως τον τρόπο προσέγγισης του ανωτέρω θέματος από το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας, ενώ συγκριτικά γίνεται αναφορά και στον τρόπο παρουσίασης της γενοκτονίας των Εβραίων από το Μουσείο Μνήμης του Ολοκαυτώματος στις ΗΠΑ. Η προσέγγιση του θέματος πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφικά και με τη χρήση ποιοτικής έρευνας. Σε πρώτο στάδιο κρίθηκε σκόπιμη η εξέταση του φαινομένου του αντισημιτισμού ως πολιτικό όπλο, ενώ δίνονται στοιχεία σχετικά με την εξέλιξη του εβραϊκού πληθυσμού σε διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου. Στη συνέχεια πραγματοποιείται αναλυτική αναφορά στις δράσεις και εκθέσεις που αναπτύσσει το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας, προκειμένου να αναδείξει το θέμα του Ολοκαυτώματος και τον καθοριστικό ρόλο του ως φορέα συντήρησης της συλλογικής μνήμης. Η εμβάθυνση του θέματος έγινε με την χρήση της ποιοτικής έρευνας και πιο συγκεκριμένα με τη χρήση ημι-δομημένης συνέντευξης. Οι ερωτήσεις αφορούν τον τρόπο παρουσίασης του Ολοκαυτώματος, τις δράσεις και τα προγράμματα που αναπτύσσει το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας, τους φορείς που συντελούν στην προώθηση του θέματος, αλλά και τις αντιδράσεις του κοινού μετά την επίσκεψη του χώρου.

Λέξεις κλειδιά: αντισημιτισμός, γενοκτονία, Ολοκαύτωμα, Έλληνες Εβραίοι, Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας

Abstract

The main subject of this thesis is the presentation of Greek Jewish genocide through the relevant museums of Greece. The purpose of this work is to examine the role of the Jewish Museum of Greece in prominence and remembrance of Greek Jewish Holocaust in contemporary reality. The research mainly deal with the approach of the above matter by the Jewish Museum of Greece, while relative reference is made about the presentation of the genocide of Jews from the Holocaust Memorial Museum in USA. The subject was approached using bibliography and qualitative research. In the first stage it was considered appropriate to examine the phenomenon of anti-Semitism as a political weapon, while giving information on the evolution of Jewish population in various regions of Greece. Then carried out a detailed report on actions developed by the Jewish Museum of Greece, in order to highlight the topic of the Holocaust and museum' s crucial role as service provider of the collective memory. For a thorough examination of the subject qualitative research was used and more specifically semi-structured interview were utilized. The questions were related to the depiction of the Holocaust, the actions and programs developed by the Jewish Museum of Greece, bodies that contribute to the promotion of the subject, but also the reactions of the public after visiting the site.

Key Words: anti-Semitism, genocide, Holocaust, Greeks Jews, Jewish Museum of Greece.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μνήμη της γενοκτονίας των Εβραίων από τους ναζί, είναι ίσως η πιο ισχυρή και η πιο ενοχική μνήμη στην Ευρώπη μετά τον πόλεμο. Η απώθηση από την πλευρά των θυμάτων και των θυτών, οδηγεί στην λήθη ιστορικών πληροφοριών. Σήμερα, υπάρχει μεγάλη έρευνα σχετικά με τα γεγονότα που έλαβαν χώρα την περίοδο εκείνη και ιδιαίτερα όσον αφορά το Ολοκαύτωμα.

Είναι χαρακτηριστικό πως η μνήμη του Ολοκαυτώματος μένει σίγουρα ζωντανή όσο είναι ζωντανοί οι επιζήσαντες αυτού. Ως αποτέλεσμα, η επόμενη γενιά θα πρέπει να στραφεί σε κάτι διαφορετικό για να διατηρήσει τη μνήμη αυτή. Στην περίπτωση της εργασίας μας, προτείνεται η αποτύπωση της μνήμης αυτής να εκφραστεί και μέσα από τα σχετικά μουσεία ανά την Ελλάδα.

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η απώθηση της εβραϊκής μνήμης από την ελληνική πραγματικότητα και η εξέταση του ρόλου των μουσείων στην ανάδειξη και διατήρηση αυτής.

Με αφορμή τη παρουσίαση του Εβραϊκού Μουσείου στην Αθήνα, προκρίνουμε μια ευκαιρία να προβληματιστούμε σχετικά με την παραγμένη ιστορία του εβραϊκού πληθυσμού της Ελλάδας και τον αντισημιτισμό της ευρύτερης ελληνικής κοινωνίας καθώς και για το πώς αναγνωρίζεται και εκφράζεται αυτή σήμερα.

ΜΕΡΟΣ Α' - ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Α1. Ορισμός του αντισημιτισμού

Ο όρος «αντισημιτισμός» παρουσιάστηκε πρώτη φορά στη Γερμανία στα τέλη του 1870 περιγράφοντας την αρνητική συμπεριφορά μερίδας του πληθυσμού εναντίον των Εβραίων την συγκεκριμένη περίοδο (Katz J.,1980). Επισημαίνεται ότι η χρήση του όρου «αντισημιτισμός» έναντι εκείνου του «αντι-ιουδαϊσμού» εδραιώθηκε καταδεικνύοντας την εναντίωση, όχι στην θρησκεία (Ιουδαϊσμό), αλλά στα φυλετικά χαρακτηριστικά και σε ορισμένα στοιχεία της συμπεριφοράς των Εβραίων (Katz J.,1980; Αντωνίου κλπ., 2017).

Η ιδιαιτερότητα του αντισημιτισμού, σε σχέση με άλλες εκδηλώσεις εχθρότητας ίδιας μορφής είναι το γεγονός ότι παρουσιάζει χρονική συνέχεια στην ιστορία, ενώ εμφανίζεται σε διάφορα σημεία του κόσμου και σε διαφορετική ένταση και μορφή κάθε φορά (Laqueur, 2006; Πανταζής, 2015; Αντωνίου κλπ., 2017). Στη σύγχρονη ιστορία, ο συγκεκριμένος όρος συνδέεται περισσότερο με τη σύγχρονη αντιπάθεια και αντίδραση των ευρωπαϊών εθνικιστών στην οικονομική και πολιτική δραστηριοποίηση των Εβραίων παρά με την ιστορική έννοια του όρου (Αντωνίου κλπ., 2017).

Σημειώνεται ότι μέχρι και σήμερα δεν υπάρχει επίσημος και κοινά αποδεκτός ορισμός της έννοιας του αντισημιτισμού (Αντωνίου κλπ., 2017). Ωστόσο, κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί ορισμοί από διάφορους ερευνητές σε μία προσπάθεια προσδιορισμού του συγκεκριμένου φαινομένου. Σύμφωνα με τον Benz (2001) ως αντισημιτισμός ορίζεται «το σύνολο των αντισημιτικών εκδηλώσεων, τάσεων, συναισθημάτων, στάσεων και ενεργειών, ανεξάρτητα από τα θρησκευτικά, φυλετικά, κοινωνικά ή άλλα κίνητρό του» (Πανταζής, 2015).

Το 2005, το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο Φαινομένων Ρατσισμού και Ξενοφοβίας (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia – EUMC) δημοσιοποίησε τον ακόλουθο λειτουργικό ορισμό: «Αντισημιτισμός είναι μια ορισμένη αντίληψη περί των Εβραίων, που μπορεί να εκφραστεί ως μίσος εναντίον τους. Οι προφορικές και φυσικές εκδηλώσεις του αντισημιτισμού στοχεύουν κατά Εβραίων ή μη Εβραίων

ατόμων και/ή της ιδιοκτησίας τους, των θεσμών της εβραϊκής κοινότητας και θρησκευτικών κτιρίων» (Αντωνίου κλπ., 2017).

Ο φιλόσοφος και κοινωνικός ερευνητής T. W. Adorno (2001) προσδιορίζει τον αντισημιτισμό ως «η φήμη για τους Εβραίους», καθώς είναι συχνό φαινόμενο οι εκδηλώσεις αντισημιτισμού να μην σχετίζονται με την πραγματική συμπεριφορά, τις πράξεις ή την ύπαρξη των Εβραίων (Πανταζής, 2015).

Τέλος, κατά την άποψη αρκετών συγγραφέων θεωρείται χρησιμότερος ένας στενότερος ορισμός του αντισημιτισμού που να αναφέρεται σε αυτόν ως κοινωνική προκατάληψη και ο οποίος συμπυκνώνει τα θρησκευτικά, βιολογικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά εξαιτίας των οποίων γίνεται η κατηγοριοποίηση των ανθρώπων ως Εβραίοι και η περιθωριοποίησή τους (Πανταζής, 2015). Σε αυτή τη μορφή των ορισμών αναλύεται η λειτουργία και η δυναμική του αντισημιτισμού και συνοδεύεται συχνά από συγκριτική έρευνα σε σχέση με άλλες προκαταλήψεις (Πανταζής, 2015).

A2. Ο αντισημιτισμός ως πολιτικό όπλο

Ο αντισημιτισμός διακρίνεται από την στενή του σχέση με τον ρατσισμό και τη χρήση του ως πολιτικού όπλου για την επίτευξη πολιτικών σκοπιμοτήτων. Ειδικότερα για τη πλέον χαρακτηριστική περίπτωση, που αποτελεί το Ολοκαύτωμα των Εβραίων από τους Ναζί, επικρατεί η παρακάτω θεωρία που ορίζει πως η γενοκτονία για να συμβεί, έπρεπε να συντρέξουν τρεις παράγοντες (Γεωργιάδου, 2007):

- Η κατάληψη της εξουσίας από τους Ναζί
- Η στρατιωτική ισχύς της ναζιστικής Γερμανίας και
- Η εμφάνιση του εξολοθρευτικού αντισημιτισμού

Η σύμπτωση αντισημιτισμού και ολοκληρωτισμού στο πλαίσιο ενός πολιτικού καθεστώτος έκανε εφαρμόσιμο το σχέδιο της «τελικής λύσης» και πραγματικότητά της τη γενοκτονία (Γεωργιάδου, 2007). Από το σημείο αυτό μπορεί να ξεκινήσει η αναζήτηση ως προς τις αντισημιτικές τάσεις στην Ελλάδα, αλλά και το εξωτερικό, που οδήγησαν στο ολοκαύτωμα και κατόπιν θα πρέπει να τεθεί το ερώτημα του πως

διαχειρίζεται η ενοχική μεταπολεμική συνείδηση το υπάρχον απόθεμα της αντισημιτικής προκατάληψης.

Για να οδηγηθούμε στον ορισμό του αντισημιτισμού, όπως αυτός αναλύθηκε ανωτέρω, θα πρέπει να κάνουμε μια σύντομη στάση στον ορισμό της προκατάληψης που σχετίζεται άμεσα με αυτόν. Η προκατάληψη παρατηρείται όταν το άτομο είναι ανασφαλές και έχει αίσθηση αδυναμίας, νιώθει να αποξενώνεται από τον κόσμο του και αναζητά αιτίες όχι σε ορθολογικές εξηγήσεις αλλά σε ασυνείδητες φαντασίες–ιδεολογίες (Γεωργιάδου, 2007). Από την άλλη, ο αντισημιτισμός χαρακτηρίζεται από τη συστηματική αντίθεση προς την Εβραϊκή φυλή, καθώς και την προσπάθεια περιορισμού της έκφρασής της, φθάνοντας πολύ συχνά στην εχθρότητα, αλλά και σε προσπάθειες μέχρι και για την εξόντωσή της.

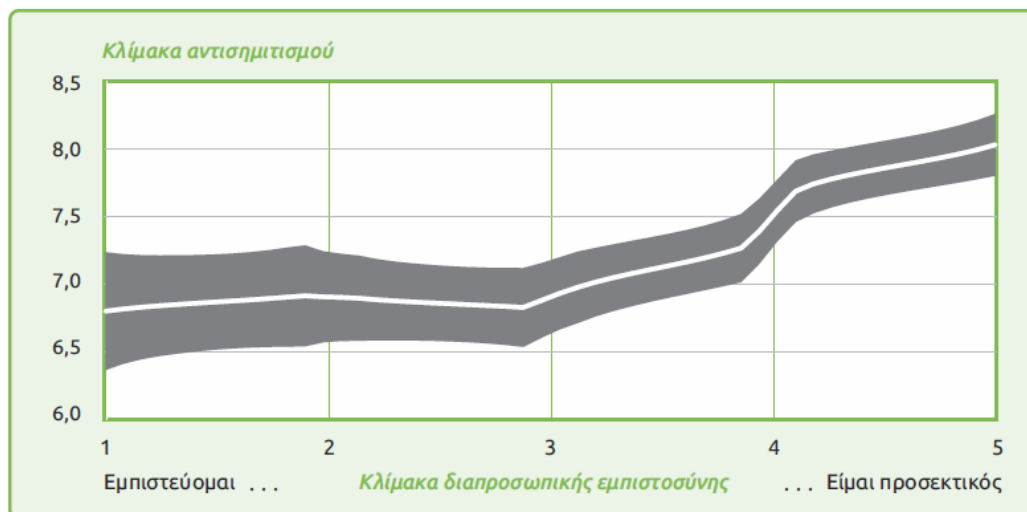
Η εχθρότητα αυτή προς την εβραϊκή φυλή παρουσιάζει ιστορικά ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό συνέχειας σε αντίθεση με άλλες που περιορίστηκαν ή περιορίζονται τόσο τοπικά όσο και χρονικά. Ο αντισημιτισμός απαντάται από τους αρχαίους χρόνους μέχρι σήμερα, ενώ εκδηλώνεται τοπικά είτε περιορισμένος σε μια χώρα, είτε σε πολλές ταυτόχρονα, με αποτέλεσμα ο όρος να προσλαμβάνει μια παγκόσμια έκφραση (Laqueur, 2006; Αντωνίου κλπ., 2017. Για την Άρεντ (2017) στο βιβλίο της «Οι απαρχές του ολοκληρωτισμού» διαπιστώνεται στην σύγχρονη εποχή πως ο αντισημιτισμός αυξήθηκε αναλόγως προς τη μείωση του εθνικισμού και κορυφώθηκε τη στιγμή που κλονίστηκε το ευρωπαϊκό σύστημα εθνών-κρατών και μαζί και η εύθραυστη ισορροπία του.

Ιστορικά, η πτυχή που μας φανερώνει η Άρεντ (2017) είναι πως ο αντισημιτισμός έφτασε στο ζενίθ όταν οι εύποροι Εβραίοι είχαν ήδη χάσει την επιρροή τους ως κοινότητα στα δημόσια πράγματα και έμειναν μόνο με τον πλούτο τους. Φυσικά, η κατάσταση αυτή αφορούσε μόνο όσους Εβραίους διέθεταν περιουσία και εξουσία άρα και λόγο στα δημόσια πράγματα και όχι το σύνολο της Εβραϊκής κοινότητας.

Σημείο-κλειδί στην μελέτη της και τα επιχειρήματά της, αποτελεί η διαπίστωση πως όταν ανέβηκε στην εξουσία ο Χίτλερ, οι γερμανικές τράπεζες που ως τότε ελέγχονταν από του Εβραίους, ήδη ήταν «καθαρές από Εβραίους» και ο γερμανικός εβραϊσμός συνολικά ήδη είχε αρχίσει να μειώνεται αισθητά, σε σημείο που οι τότε ιστορικοί προέβλεπαν πως θα εξαφανιζόταν ούτως ή άλλως σε κάποιες δεκαετίες από τότε.

Η ίδια υποστηρίζει πως ο σύγχρονος αντισημιτισμός πρέπει να ιδωθεί μέσα από το γενικό πλαίσιο της ανάπτυξης του εθνικού κράτους ενώ παράλληλα οι αιτίες του αντισημιτισμού βρίσκονται σε πτυχές της ιστορίας και ειδικά στις λειτουργίες των Εβραίων στους προηγούμενους αιώνες (Αρεντ, 2017). Η προγενέστερη ιστορία της σχέσης των Εβραίων με το κράτος περιέχει ορισμένα κλειδιά που εξηγούν την κλιμακούμενη εχθρότητα ανάμεσα σε κάποιες κοινωνικές ομάδες και τους Εβραίους.

Νέα έρευνα όμως που έγινε και με τη συμμετοχή ελλήνων επιστημόνων από το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας αλλά και της Οξφόρδης επιβεβαιώνουν προηγούμενες μελέτες που καταχωρούν τον αντισημιτισμό στην Ελλάδα ως ιδιαίτερα υψηλό. Η έρευνα «Αντισημιτισμός στην Ελλάδα σήμερα: εκφάνσεις, αίτια και αντιμετώπιση του φαινομένου» έγινε για λογαριασμό του γερμανικού Ιδρύματος Χάινριχ Μπελ που πρόκειται στο κόμμα των Πρασίνων και παρουσιάστηκε πρόσφατα στο Βερολίνο (Αντωνίου κλπ., 2017). Η συγκεκριμένη έρευνα έδειξε ότι στην Ελλάδα διαπιστώνονται σαφείς αντισημιτικές τάσεις, ειδικά στη γλώσσα και τη ρητορική πολιτικών, δημοσιογράφων αλλά και εκπροσώπων της Εκκλησίας (Αντωνίου κλπ., 2017)¹.

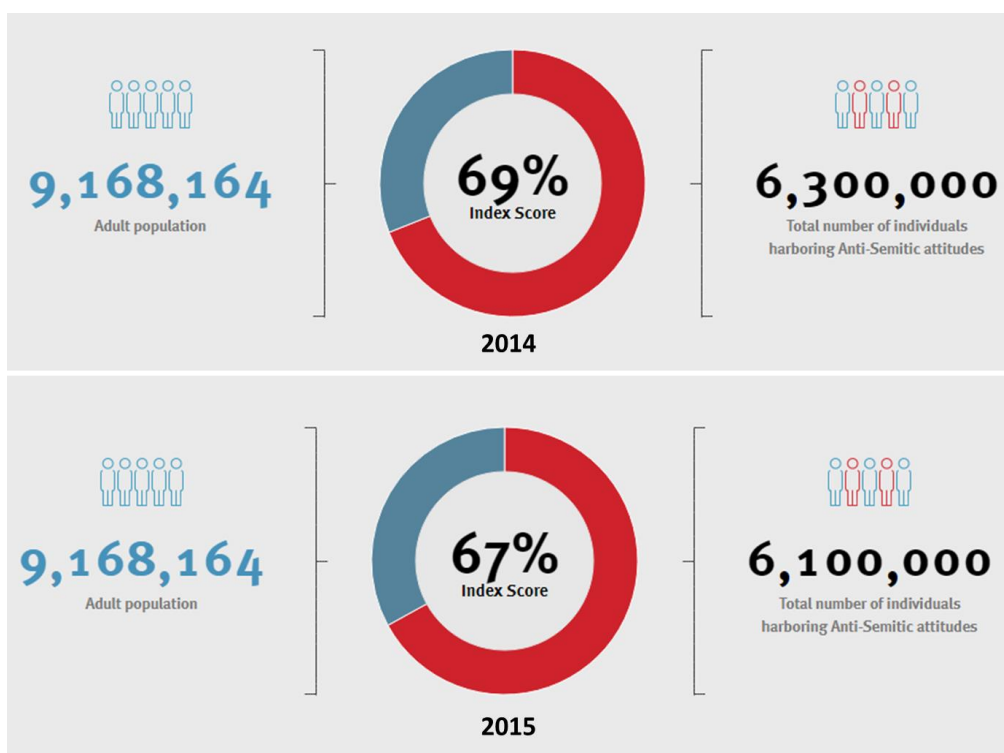
Εικόνα Α1: Δείκτης εμπιστοσύνης σε σχέση με τον αντισημιτισμό [Αντωνίου κλπ., 2017]

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας, το μεγαλύτερο ποσοστό (39,77%) της ελληνικής κοινής γνώμης φαίνεται να πιστεύει οι Εβραίοι εκμεταλλεύονται το ολοκαύτωμα για να έχουν καλύτερη αντιμετώπιση από διεθνή

¹ Iefimerida.gr, Βαθιά ριζωμένος είναι ο αντισημιτισμός στην Ελλάδα, <http://www.iefimerida.gr/news/362893/dw-vathia-rizomenos-einai-o-antisimitismos-stin-ellada> (τελ.πρόσβαση 11/10/2017)

κέντρα αποφάσεων, ενώ το 71,07 % των ερωτηθέντων συμφωνεί ότι οι Εβραίοι έχουν υπερβολικά μεγάλη δύναμη στον κόσμο των επιχειρήσεων (Αντωνίου κλπ., 2017). Σημαντικό εύρημα της συγκεκριμένης έρευνας αποτελεί το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος των ερωτηθέντων (περίπου 55%) φαίνεται η να μην έχει καθόλου ή ελάχιστη εμπιστοσύνη στους Εβραίους. Από αυτό είναι δυνατό να συμπεράνουμε ότι ένα υπολογίσιμο κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας δεν έχει μέχρι και σήμερα απεμπλακεί από τη φοβία απέναντι στους Εβραίους (Αντωνίου κλπ., 2017).

Το 2014 η αμερικανική οργάνωση Anti-Defamation League δημοσίευσε τα αποτελέσματα έρευνας που έβαλε στο μικροσκόπιο το πώς αντιμετωπίζονται σε όλο τον κόσμο οι Εβραίοι². Κατά τη συγκεκριμένη έρευνα, το ποσοστό που αποδίδεται σε κάθε χώρα προκύπτει από το αν οι ερωτηθέντες απάντησαν «πιθανώς αληθείς» (probably true) στην πλειοψηφία ερωτήσεων που διατυπώθηκαν βασισμένες σε αντισημιτικά στερεότυπα³. Ωστόσο, το ποσοστό αυτό φαίνεται παρουσιάζει μείωση το 2015 σε σχέση με το προηγούμενο έτος κατά δύο ποσοστιαίες μονάδες.

Εικόνα Α2: Ποσοστό του δείκτη αντισημιτισμού στην Ελλάδα το 2014 και το 2015 [Πηγή: <http://global100.adl.org/#country/greece/2014> (τελ.πρόσβαση 22/12/2017)]

² <http://global100.adl.org/#country/greece/2014> (τελ.πρόσβαση 22/12/2017)

³ <http://global100.adl.org/#country/greece/2014> (τελ.πρόσβαση 22/12/2017)

Σημειώνεται ότι σύμφωνα με τη συγκεκριμένη έρευνα, η Ελλάδα είναι στις υψηλότερες θέσεις των Ευρωπαϊκών χωρών σχετικά με το πόσο διαδεδομένος είναι ο αντισημιτισμός, τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις έναντι των Εβραίων. Ακόμη και σε Πολωνία (37%), Ουγγαρία (40%) και Ουκρανία (32%) τα σχετικά ποσοστά ήταν χαμηλότερα. Παράλληλα, από τη συγκεκριμένη έρευνα προκύπτει ότι οι χώρες της ανατολικής Ευρώπης παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά σε σύγκριση με εκείνες της δυτικής Ευρώπης.

Ακόμη, αναφορικά με την Ελλάδα, η έρευνα κατέδειξε ότι δεν υπάρχουν μεγάλες διαφορές στις αντιλήψεις μεταξύ ανδρών και γυναικών. Εντούτοις όσο μεγαλύτερος σε ηλικία είναι κανείς, τόσο πιο βαθιά ριζωμένος είναι ο αντισημιτισμός ενώ αντιθέτως, όσο μεγαλύτερο είναι το μορφωτικό επίπεδο, τόσο λιγότερα τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις.

Αρκετά διαδεδομένος είναι ο αντισημιτισμός και σε ανθρώπους που έχουν ισχυρούς δεσμούς με την Ορθόδοξη Εκκλησία. Επίσης, όσο περισσότερο πιστεύει κανείς σε θεωρίες συνωμοσίας, τόσο περισσότερο πιστεύει επίσης ότι οι Εβραίοι «ελέγχουν τον κόσμο». Οι ερευνητές έθεσαν στο επίκεντρο και προκαταλήψεις σε βάρος των Εβραίων στα συμφραζόμενα πολιτικών και θρησκευτικών πεποιθήσεων.

Στο σημείο αυτό αρκεί να αναφερθούμε στα προπαγανδιστικά κείμενα γνωστά και ως «Τα πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών»⁴ τα όποια αποκαθλώνει ο συγγραφέας Δ. Ψαρράς και τα εντάσσει σε ένα πλαίσιο αντιφασιστικού αγώνα, σε ρόλο εργαλείου. Αν και ο μύθος περί της αυθεντικότητας των πρωτοκόλλων αυτών, σύμφωνα με τα οποία υπήρξε μία παγκόσμια συνωμοσία από πλευράς Εβραίων για την κυριαρχία του πλανήτη, έχει καταρριφθεί, εν τούτοις ακόμη και σήμερα, οι ηγέτες της ελληνικής Ακροδεξιάς εξακολουθούν να τα επικαλούνται, να τα εκδίδουν και να πολιτεύονται μ' αυτά ως οδηγό. Ο απλοϊκός και μανιαϊκός ερμηνευτικός μηχανισμός που προσφέρουν τα Πρωτόκολλα βρίσκεται στη βάση και της κοινωνικής αποδοχής που έχει στην ελληνική κοινωνία μια τόσο ακραία οργάνωση όσο η Χρυσή Αυγή, καθώς και άλλα πολιτικά σχήματα που καλλιεργούν με το δικό τους τρόπο κάθε λογής θεωρίες συνωμοσίας.

⁴ Ψαρράς, Δ. (2014) «Τα πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών», Εκδόσεις Πόλις

Χωρίς τη δαιμονοποίηση κάποιου σκοτεινού αντιπάλου και την υπόδειξη μιας εγκληματικής έξωθεν επιβουλής, δύσκολα θα αποδεχόταν κανείς ένα ναζιστικό μόρφωμα ως πολιτική «λύση». Πρόσφορο έδαφος βρίσκει ο αντισημιτισμός κυρίως στα πολιτικά άκρα (ακροαριστερά και ακροδεξιά) ενώ τη μικρότερη απήχηση έχει στο χώρο του πολιτικού κέντρου και κυρίως σε εκείνον της μετριοπαθούς αριστεράς.

Ένα από τα θετικά στοιχεία της έρευνας πάντως είναι το συμπέρασμα των επιστημόνων ότι τα τελευταία χρόνια ο αντισημιτισμός στην Ελλάδα αντιμετωπίζεται με μεγαλύτερη αποφασιστικότητα. Οι ελληνικές κυβερνήσεις παίρνουν ξεκάθαρες θέσεις κατά του φαινομένου ενώ οι αρμόδιες αρχές κινούνται αποφασιστικά κατά αντισημιτικών δράσεων και δηλώσεων. Το Ολοκαύτωμα είναι βασικό κεφάλαιο της διδακτικής ύλης στα σχολικά βιβλία ενώ ο αριθμός των μαθητών που επισκέπτονται εβραϊκά μουσεία στην Ελλάδα αλλά και το Άουσβιτς έχει αυξηθεί σημαντικά.

Σε αυτή τη θετική εξέλιξη συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό η άνοδος της φασιστικής Χρυσής Αυγής. Οι δημοκρατικές δυνάμεις της χώρας αντελήφθησαν ότι θα πρέπει να καταπολεμήσουν την απάνθρωπη ιδεολογία της. Ένας ακόμη λόγος που ο αντισημιτισμός στην Ελλάδα χάνει έδαφος είναι η αναθέρμανση των σχέσεων με το Ισραήλ⁵.

Έχει βέβαια μεγάλη σημασία να δούμε το γιατί είναι εδραιωμένος ο αντισημιτισμός στην Ελλάδα. Ο εθνοκεντρισμός, η παιδεία, η Εκκλησία και άλλα έχουν παίξει και συνεχίζουν να παίζουν τον ρόλο τους, αλλά το ζήτημα τώρα είναι η διαπίστωση. Η διαπίστωση είναι αυτή που εξηγεί σε μεγάλο βαθμό γιατί άνθισε και ευδοκimeί στα μέρη μας ένα τόσο ακραίο νεοναζιστικό κόμμα σαν τη «Χρυσή Αυγή»⁶. Εξ ορισμού η «Χρυσή Αυγή» είναι αντισημιτική και δεν το κρύβει, παρά το γεγονός ότι τον ρατσισμό και την εγκληματικότητά της την εκδηλώνει κυρίως κατά των μεταναστών, των ιδεολογικών της αντιπάλων και του «συστήματος». Τα λιπάσματα όμως στο εύφορο έδαφος που βρήκε είναι ο αντισημιτισμός και ο εθισμός της ελληνικής κοινωνίας στη βία⁷.

⁵ Iefimerida.gr, Βαθιά ριζωμένος είναι ο αντισημιτισμός στην Ελλάδα, <http://www.iefimerida.gr/news/362893/dw-vathia-rizomenos-einai-o-antisimitismos-stin-ellada> (τελ. πρόσβαση 11/10/2017)

⁶ Η Καθημερινή, <http://www.kathimerini.gr/771743/opinion/epikairothta/politikh/apo-ton-antishmitismo-sth-xrysh-aygh>, (τελ. πρόσβαση 11/10/2017)

⁷ Η Καθημερινή, <http://www.kathimerini.gr/771743/opinion/epikairothta/politikh/apo-ton-antishmitismo-sth-xrysh-aygh>, (τελ. πρόσβαση 11/10/2017)

Σε παγκόσμιο επίπεδο πάντως, με το τέλος του πολέμου και την ήττα της Γερμανίας να λειτουργούν ως θεραπεία-σοκ για τους αντισημίτες, έγινε ξεκάθαρο πως δεν χωρούν πια ιδεοληψίες και παρανοϊκές ψυχώσεις (Γεωργιάδου, 2007). Ακόμη, το γεγονός πως μετά τη Γερμανική ήττα, ο αντισημιτισμός δεν κατέχει τη θέση μίας κεντρικής ιδεολογίας (όπως στον ΕθνικοΣοσιαλισμό) βρίσκεται στη σωστή κατεύθυνση. Υποκατάστατα ωστόσο αυτών των πεποιθήσεων, αποτελούν η ξενοφοβία, και σήμερα και η ισλαμοφοβία, όλα όσα εκφράζει σήμερα η ακροδεξιά στην Ευρώπη.

Ωστόσο, αυτό που παρατηρεί η Γεωργιάδου (2007) είναι πως ο αντισημιτισμός ως μορφή προκατάληψης και εχθρότητας, παρουσιάζει πολύ μεγαλύτερη διάρκεια και σταθερότητα από τις άλλες μορφές προκατάληψης και ο λόγος είναι πως ο αντισημιτισμός αποτελεί την κατ'εξοχήν προκατάληψη, και έτσι αυτή βρίσκεται πάντα παρούσα, ακόμη κι αν είναι απωθημένη στο ασυνείδητο.

A3. Ο αντισημιτισμός στην Ελλάδα

A4. Η Εβραϊκή κοινότητα στην Ελλάδα (ιστορικά στοιχεία)

Αρχικά θα πρέπει να ορίσουμε την ορολογία που καλύπτει την έννοια Έλληνας Εβραίος. Συνοπτικά, μπορούμε να πούμε πως μέχρι το τέλος του πολέμου για την ανεξαρτησία το 1833, δεν υπήρχε κρατική οντότητα με την ονομασία Ελλάδα και όταν αυτή ιδρύθηκε, ο πληθυσμός της απαριθμούσε μόνο λίγες χιλιάδες. Ως εκ τούτου, η Εβραϊκή ιστορία της Ελλάδας είναι η ιστορία της ανάδειξης και της εξέλιξης της Ελλάδας και της επήρειας του γεγονότος αυτού στους Εβραίους που ζούσαν στις διάφορες περιοχές της, που κατόπιν αποτέλεσαν την επικράτειά της. Ως αποτέλεσμα, μιλάμε για διαφορετικούς πληθυσμούς που άλλοτε εθνοποιήθηκαν και άλλοτε απέρριψαν την εθνική ταυτότητα (Fleming, 2009).

Κατά την περίοδο του μεσοπολέμου άρχισε να εμφανίζεται ένας νεοσύστατος, αλλά ακόμα ατελής "ελληνοεβραϊκός" πολιτισμός, ιδιαίτερα στις περιοχές της Θεσσαλονίκης και της Αθήνας (Fleming, 2007). Κατόπιν, και ως τις αρχές του 20ού αιώνα οι Εβραίοι αποτελούσαν πάνω από το μισό του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης.

Ως αποτέλεσμα της εβραϊκής επιρροής, ακόμη και αρκετοί μη Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη μιλούσαν την Ισπανοεβραϊκή (Λαντίνο), τη γλώσσα των Σεφαρδιτών, και η πόλη ουσιαστικά έκλεινε κατά το εβραϊκό Σάββατο. Ταξιδιώτες που περνούσαν από το λιμάνι της πόλης εκείνη την εποχή έλεγαν, χιουμοριστικά, ότι η Θεσσαλονίκη ήταν η πόλη στην οποία οι εργάσιμες ημέρες ήταν στην ουσία τέσσερις και ακολουθούσαν τρεις ημέρες αργίας, Παρασκευή για τους Μουσουλμάνους, Σάββατο για τους Εβραίους και Κυριακή για τους Χριστιανούς.

Η οθωμανική κυριαρχία στη Θεσσαλονίκη έληξε το 1912, όταν οι Έλληνες στρατιώτες εισήλθαν στην πόλη τις τελευταίες ημέρες τού Α΄ Βαλκανικού Πολέμου αλλά το καθεστώς της Θεσσαλονίκης δεν είχε αποφασιστεί από τη Βαλκανική Συμμαχία πριν από τον πόλεμο. Παρά το ότι πολλοί στην εβραϊκή κοινότητα υποστήριζαν πως η βουλγαρική κυριαρχία θα κρατούσε την πόλη σε θέση προφυλακής στο διεθνές εμπόριο, η ελληνική κυβέρνηση υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο κέρδισε την υποστήριξη της κοινότητας και η χώρα ήταν από τις πρώτες που αποδέχθηκαν τη Δήλωση Μπάλφουρ. Μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στο Ελληνικό κράτος, ο Αρχιραββίνος της Θεσσαλονίκης δήλωνε απόλυτα ικανοποιημένος από το πνεύμα δικαιοσύνης και ευμείνειας των Ελληνικών Αρχών.

Σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί ότι μόλις μετά την προσάρτηση της Θεσσαλονίκης το 1912, το ελληνικό κράτος κλήθηκε να αντιμετωπίσει, από νομική άποψη, το καθεστώς του μειονοτικού πληθυσμού της χώρας (Fleming, 2007). Κατά τον 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα δημοσιεύονται συντάγματα, τα οποία κάνουν μικρή αναφορά στις μειονότητες, ενώ κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα τείνουν όλο και περισσότερο στην ηγεμονία της θρησκείας του κράτους (Fleming, 2007).

Όπως είναι γνωστό, κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου η Ελλάδα κυριεύθηκε από τη Ναζιστική Γερμανία και βρέθηκε υπό κατοχή από τις δυνάμεις τού Άξονα ενώ υπολογίζεται ότι 12.898 Έλληνες Εβραίοι πολέμησαν στον ελληνικό στρατό. Όπως ήδη αναφέρθηκε, στις 11 Ιουλίου 1942 οι Γερμανοί, καθοδηγούμενοι από τον Αλόις Μπρουνερ περικύκλωσαν τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης με σκοπό να τους εκτοπίσουν στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως ενώ το 96% των μελών της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, δηλαδή 46.091 άνθρωποι, εστάλησαν στο Άουσβιτς. Από αυτούς, μόνο 1950 επέστρεψαν και βρήκαν τις περισσότερες από τις εξήντα συναγωγές τους κατεστραμμένες, το νεκροταφείο τους συλημένο και τα

σχολεία τους ερειπωμένα. Η αντίθεση και το μέγεθος της καταστροφής είναι ενδεικτική αν σκεφτούμε πως η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης αριθμεί σήμερα περίπου 1.000 μέλη και διατηρεί τέσσερις συναγωγές.

Δυστυχώς, όπως και σε άλλες χώρες, η εσφαλμένη πληροφόρηση και ο εφησυχασμός έδωσαν στις εβραϊκές κοινότητες των αρχών του 1940 μια ψευδαίσθηση ασφαλείας. Στην Θεσσαλονίκη, μία από τις κοινότητες με το μεγαλύτερο εβραϊκό στοιχείο, οι κάτοικοί της επέδειξαν παθητική και αδιάφορη στάση έναντι της εφαρμογής της Τελικής Λύσης με αποτέλεσμα ο κίνδυνος της εκτόπισης και της γενοκτονίας στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως αρχικώς αντιμετωπίστηκε με δυσπιστία από τους Εβραίους στην Ελλάδα — ακόμη και από τα ηγετικά μέλη της κοινότητας.

ΚΕΡΚΥΡΑ

Αν και η παρουσία εβραϊκού πληθυσμού στην Κέρκυρα χρονολογείται από τον 12ο αιώνα, συμπαγείς κοινότητες άρχισαν να καταγράφονται κατά τον 13ο και 14ο αιώνα (Καβαλα, 2015). Μετά την συνθηκολόγηση της Ιταλίας με τους συμμάχους και την κατάρρευση του φασιστικού καθεστώτος σε αυτήν το 1943, η Κέρκυρα πέρασε στον έλεγχο της ναζιστικής Γερμανίας (27 Σεπτεμβρίου 1943). Ο τότε δήμαρχος συνεργάστηκε με τις αρχές κατοχής και συνέβαλε στην υιοθέτηση και εφαρμογή διαφόρων αντισημιτικών νόμων υπό την κατεύθυνση της ναζιστικής διακυβέρνησης. Στις αρχές Ιουνίου του 1944, τα SS συγκέντρωσαν όλο τον εβραϊκό πληθυσμό στην Πλατεία Στρατού, όπου τους φρουρούσε η ελληνική χωροφυλακή (Καβαλα, 2015). Έθεσαν τον εβραϊκό πληθυσμό του νησιού υπό προσωρινή κράτηση στο Παλαιό Φρούριο και στις 10 Ιουνίου τους εκτόπισαν στο Άουσβιτς, από όπου ελάχιστοι επιβίωσαν (Καβαλα, 2015). Εντούτοις, περίπου διακόσιοι από τους 2.000 Εβραίους του νησιού, οι οποίοι διέφυγαν την περικύκλωση, βρήκαν καταφύγιο στους χριστιανούς γείτονές τους και κρύφτηκαν εκεί. Είναι αξιοσημείωτο ότι μέχρι σήμερα μία από τις κύριες συνοικίες της παλαιάς πόλης ονομάζεται Εβραϊκή σε αναγνώριση της συμμετοχής και συνεχούς παρουσίας των Εβραίων στην πόλη της Κέρκυρας. Η Συναγωγή της συνοικίας αυτής παραμένει ενεργή και λειτουργεί με περίπου 65 μέλη (Καβαλα, 2015).

ZAKYNTHOS

Η Ζάκυνθος εντάσσεται στα ελληνικά νησιά που έφεραν έντονα τα ίχνη της εβραϊκής παράδοσης, καθώς η παρουσία εβραϊκού πληθυσμού στο νησί χρονολογείται από τον 15^ο αιώνα (Καβαλα, 2015). Όταν οι γερμανικές αρχές κατοχής διέταξαν γραπτώς τον δήμαρχο του νησιού Λουκά Καρρέρ και τον Μητροπολίτη Χρυσόστομο να τους παραδώσει κατάλογο με τα ονόματα των Εβραίων του νησιού, οι δύο άντρες επέστρεψαν τη διαταγή στους Γερμανούς με δύο ονόματα, τα δικά τους (Καβαλα, 2015). Ο πληθυσμός του νησιού προσέφερε καταφύγιο σε κάθε μέλος της εβραϊκής κοινότητας, ενώ η σθεναρή άρνηση των δύο αυτών αντρών να παραδώσουν τον κατάλογο συνέβαλε στο να ανακληθεί η διαταγή της σύλληψης των Εβραίων και οι 275 Εβραίοι της Ζακύνθου να επιζήσουν από το Ολοκαύτωμα (Καβαλα, 2015). Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1953, όταν το νησί υπέστη καταστροφές από σεισμό, η πρώτη χορηγία βοήθειας ήλθε από το κράτος του Ισραήλ. Οι Εβραίοι της Ελλάδος ανήγειραν στο χώρο της παλιάς Συναγωγής μνημείο στη μνήμη των δύο αυτών ανδρών, εκφράζοντας με αυτό τον τρόπο την ευγνωμοσύνη τους για την σωτηρία του εβραϊκού πληθυσμού του νησιού.

AΘΗΝΑ

Μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, ζητήθηκε από τον διοικητή Βισλιτσένινα την συγκέντρωση και αποστολή στο Άουσβιτς όλων των Εβραίων των Αθηνών, αλλά και των επαρχιών που τελούσαν υπό ιταλική κατοχή το προηγούμενο διάστημα (Καβαλα, 2015). Τότε η εβραϊκή κοινότητα στην Αθήνα αριθμούσε περίπου 3.500 χιλιάδες Εβραίους, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους κατάφεραν να δραπετεύσουν προς το βουνό, να περάσουν το Αιγαίο ή να κρυφτούν σε φιλικά σπίτια (Καβαλα, 2015). Έως την άνοιξη του 1944, 1.300 Εβραίοι είχαν συλληφθεί στην πρωτεύουσα, οι οποίοι οδηγήθηκαν στο στρατόπεδο Χαϊδαρίου μέχρι να συγκεντρωθούν και οι συλληφθέντες από την υπόλοιπη Ελλάδα (Καβαλα, 2015). Το 2010, η Αθήνα έγινε η τελευταία πρωτεύουσα της Ευρώπης που απέκτησε μνημείο Ολοκαυτώματος, προς τιμήν των περίπου 60.000 Ελλήνων Εβραίων θυμάτων. Περισσότερα για την ιστορία των Εβραίων της Αθήνας θα αναπτύξουμε στο μέρος Β' όπου θα εστιάσουμε και στο Εβραϊκό Μουσείο της Αθήνας.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Σύμφωνα με την πρώτη απογραφή της ελληνικής διοίκησης το 1913, η Θεσσαλονίκη είχε 157.889 κατοίκους από τους οποίους 61.439 ήταν Εβραίοι (Καβαλα, 2015). Το 1941, η εβραϊκή κοινότητα της πόλης αριθμούσε 52.000 ανθρώπους, αποτελώντας το ένα έκτο του συνολικού πληθυσμού της πόλης και το ένα πέμπτο της οικονομίας της. Η ισπανοσεφαριδική παροικία αριθμούσε 560 άτομα με 16 συναγωγές και 20 δημοτικά σχολεία.

Όσον αφορά στη στάση που κράτησαν οι Έλληνες στον διωγμό των Εβραίων, καταγεγραμμένες βρίσκονται μόνο 78 περιπτώσεις χριστιανών ιδιωτών Θεσσαλονικέων που παρείχαν βοήθεια στους υπό διωγμό εβραίους της πόλης. Πέραν μερικών εξαιρέσεων, γενικά η ελίτ των διανοουμένων της πόλης δεν συμπαραστάθηκε στην Εβραϊκή κοινότητα, ενώ ειδικά στην περίπτωση των Σεφαραδιτών Εβραίων, δικαιώθηκε με τον πιο τραγικό τρόπο η πολιτική της αφομοίωσης που πρέσβευαν ο βενιζελισμός και οι οπαδοί του στο εσωτερικό της μειονότητας.

Για τον μεγάλο όγκο της, την κρίσιμη ώρα, η έλλειψη αφομοίωσης σήμανε την απουσία όχι μόνο πρακτικών δυνατοτήτων διαφυγής, αλλά και έμπρακτης αλληλεγγύης εκ μέρους του χριστιανικού πληθυσμού. Αντίθετα, οι ισραηλίτες της Παλαιάς Ελλάδας βοηθήθηκαν από τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γεννάδιο, που αρχικά προσπάθησε να ματαιώσει τον εκτοπισμό των Εβραίων, στη συνέχεια ζήτησε την ανθρώπινη μεταχείριση των εκτοπισμένων (περίπτωση αναπήρων του αλβανικού μετώπου), υποστήριξε τη διανομή χρηματικής βοήθειας (με τη μεταφορά χρημάτων από την Αθήνα) και αξίωσε την προστασία των εκχριστιανισθέντων Ελληνοεβραίων.

Οι περισσότεροι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης εκτοπίστηκαν ανάμεσα στο χρονικό διάστημα από τα μέσα Μαρτίου έως και τις αρχές Ιουνίου 1943, ενώ μέχρι το Μάιο του ίδιου έτους είχαν αναχωρήσει 43.300 άνθρωποι από την πόλη (Καβαλα, 2015). Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου, από τους 54.000 Θεσσαλονικείς Εβραίους που μεταφέρθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης επέζησαν μόνο 1.950 και ξαναγύρισαν στην Ελλάδα σε κατάσταση εξαθλίωσης χωρίς περιουσίες και πόρους διαβίωσης με μόνο το 1/3 εξ αυτών είχε τη δυνατότητα να ασκήσει μία τέχνη

για να επιβιώσει. Σημαντική παράμετρο αποτέλεσε η στάση του ελληνικού κράτος που δήλωσε αδυναμία να παράσχει βοήθεια με τη δικαιολογία πως θα μπορούσαν να απευθυνθούν στις διεθνείς εβραϊκές οργανώσεις.

Πληθυσμός Θεσσαλονίκης			
Έτος	Συνολικός Πληθυσμός	Εβραϊκός Πληθυσμός	Ποσοστό Εβραίων
1842	70,000	36,000	51%
1870	90,000	50,000	56%
1882/84	85,000	48,000	56%
1902	126,000	62,000	49%
1913	157,889	61,439	39%
1943		53,000	
2000	363,987	1,000	0.3%

Πίνακας Α1: Πληθυσμός Εβραϊκής κοινότητας Θεσσαλονίκης για την περίοδο 1842-2000 [Πηγή: Μόλχο, 2000]

Η διευθύντρια του Εβραϊκού Μουσείου Θεσσαλονίκης, Έρρικα Περαχιά Ζεμούρ, τονίζει ότι περισσότερο από το 95% των Εβραίων της Θεσσαλονίκης -που πριν από την κατοχή μετρούσαν 55.000 με 60.000- αφανίστηκε κατά το Ολοκαύτωμα, ενώ μόλις 2 στους 1.000 επιζήσαντες Εβραίους επέστρεψαν πίσω στη Θεσσαλονίκη και για όσους επέστρεψαν, τα πράγματα μόνο εύκολα και ίδια με πριν από τον πόλεμο δεν ήταν. Σήμερα, η εβραϊκή κοινότητα αριθμεί μόλις και μετά βίας 1.000 μέλη, ενώ λειτουργούν τρεις συναγωγές.

Ίσως η πιο σημαντική διάσταση που εντοπίζει η Ζεμούρ, να είναι πως τη φυσική εξόντωση των Εβραίων στο Ολοκαύτωμα ακολούθησε ένα άλλο είδος αφανισμού: εκείνο της σταδιακής επιβολής της σχεδόν ολοκληρωτικής λήθης γύρω από την

ιστορία, την επιρροή, αλλά και τα επιτεύγματα του εβραϊσμού στην πόλη ενώ όπως δηλώνει «είναι χαρακτηριστικό πως ταξιδιωτικοί οδηγοί της πόλης, ακόμα και πρόσφατοι που έχουν δημοσιευτεί το 2005, παρουσιάζουν την έναρξη της ιστορίας της Θεσσαλονίκης με τον βασιλιά Φίλιππο τον Β' της Μακεδονίας και τον Μέγα Αλέξανδρο, συνεχίζουν στη βυζαντινή εποχή, μετά παραλείπουν σχεδόν 400 χρόνια και αναφέρουν κατευθείαν την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης».

Ειδικά για την απελευθέρωση της πόλης, η Θεσσαλονίκη απελευθερώθηκε από την οθωμανική κυριαρχία και ενώθηκε με την Ελλάδα το 1913, ωστόσο έως και σήμερα ελάχιστοι Θεσσαλονικείς γνωρίζουν πως όταν ο ελληνικός στρατός μπήκε νικηφόρος στην πόλη το 1912, έφτασε σε μια ουσιαστικά εβραϊκή πόλη. Όπως είδαμε και στον προηγούμενο πίνακα, ενδεικτικό του μεγέθους του πληθυσμού των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη είναι ότι στις αρχές του 20ού αιώνα οι Εβραίοι ήταν περίπου 80.000, ήταν δηλαδή η κυρίαρχη πληθυσμιακή πλειοψηφία της πόλης, που μετρούσε συνολικά 157.000 κατοίκους και τότε λειτουργούσαν στην πόλη 40 συναγωγές και 50 εβραϊκά παρεκκλήσια, ενώ τα μισά κτίρια, εμπορικά και οικιστικά, ήταν εβραϊκής ιδιοκτησίας. Η επιρροή των Εβραίων ήταν τέτοια που μέχρι το 1923, οπότε και θεσπίστηκε ο νόμος από το ελληνικό κράτος με τον οποίο καθιερώθηκε η αργία της Κυριακής, όλα τα καταστήματα, εβραϊκά και μη, έκλειναν το Σάββατο και όλες τις εβραϊκές γιορτές.

Ωστόσο, μετά τον πόλεμο το εβραϊκό παρελθόν κρύφτηκε κάτω από το χαλί καθώς σήμερα μπορούμε να εντοπίσουμε ελάχιστα μέρη στη Θεσσαλονίκη που να θυμίζουν στο 1 εκατ. των κατοίκων της ότι σε αυτή την πόλη ζούσαν κάποτε κυρίως Εβραίοι.

A2.1. Σημεία ενδιαφέροντος στη Θεσσαλονίκη

Μνημείο του Ολοκαυτώματος: αρχικά είχε τοποθετηθεί στο πάρκο μεταξύ των οδών Κ. Καραμανλή και Αλ. Παπαναστασίου, απέναντι από την είσοδο του Ιπποκράτειου, επειδή πριν από τον πόλεμο η περιοχή κατοικούνταν σχεδόν αποκλειστικά από Εβραίους και μετά μεταφέρθηκε στην πλατεία Ελευθερίας, όταν στην προηγούμενη θέση του άρχισαν εργασίες για την κατασκευή υπόγειου πάρκινγκ. Η πλατεία Ελευθερίας επιλέχθηκε επειδή ήταν ο τόπος όπου συγκεντρώνονταν οι Εβραίοι πριν σταλούν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Πλατεία των Εβραίων Μαρτύρων: αφιερώθηκε από τον δήμο Θεσσαλονίκης στη μνήμη των θυμάτων του Ολοκαυτώματος το 1986, και από τότε έχει υποστεί αμέτρητους βανδαλισμούς. Τόσους που η Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης κρατά στοκ με πινακίδες με την επιγραφή της πλατείας, ώστε να αντικαθίστανται άμα τη εμφανίσει βανδαλισμών.

Μνημείο Θεσσαλονικέων Ελλήνων Εβραίων Μαρτύρων και Ηρώων του Ολοκαυτώματος στο φουαγέ της Αίθουσας Τελετών του ΑΠΘ. Είδαμε προηγούμενα την ιστορία της βεβήλωσης των κοιμητηρίων και την εκμετάλλευση του χώρου αργότερα από το ΑΠΘ.

Στοά Μοδιάνο και δύο από τα οικήματα της οικογένειας: έχουν μετατραπεί σε μουσεία.

Στην παρουσία ελάχιστων μνημείων φανερώνεται η σημασία της παρουσίας του Εβραϊκού Μουσείου της Θεσσαλονίκης ως σπάνια περίπτωση πολιτιστικού θεσμού στην Ελλάδα που διαθέτει αστυνομικό φυλάκιο έξω από τις εγκαταστάσεις του. Το μουσείο φέρει αστυνομική παρουσία αντίστοιχη με εκείνη της πρεσβείας, καθώς θεωρείται πιθανός στόχος αντι-ισραηλινών και αντι-εβραϊκών διαδηλωτών.

Τέλος, τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα σημαντικός για την αναγνώριση της κοινότητας, είναι ο ρόλος του δημάρχου Θεσσαλονίκης Γιάννη Μπουτάρη που επιδιώκει μια αναβίωση του εβραϊκού παρελθόντος της πόλης. Για τον Μπουτάρη, η διαγραφή του εβραϊκού παρελθόντος δεν αποτελεί προσβολή μόνο για την εβραϊκή κοινότητα, αλλά για την πόλη την ίδια ενώ ο ίδιος συνηγορεί στο να δοθεί πίσω η ελληνική υπηκοότητα σε εκείνους τους Εβραίους που επέζησαν του Ολοκαυτώματος και τράπηκαν σε φυγή τη δεκαετία του 1950.

Από τις σχετικές πρωτοβουλίες του, ξεχωρίζει η συμβολική του πράξη να φορέσει το Άστρο του Δαβίδ στην ορκωμοσία του δημοτικού συμβουλίου τον περασμένο Αύγουστο, μπροστά σε δημοτικό σύμβουλο της Χρυσής Αυγής⁸.

⁸ Haaretz: Η Θεσσαλονίκη ψάχνει το εβραϊκό παρελθόν της - Ο ρόλος του Μπουτάρη και οι σύγχρονοι αντισημίτες <http://www.iefimerida.gr/news/178897/haaretz-i-thessaloniki-psahnei-evraiko-parelthontis-o-rolos-toy-mpoytari-kai-oi>, τελ, πρόσβαση 11/10/2017

A3. Η γενοκτονία των Ελλήνων Εβραίων

Η Ρίκα Μπενβενίστε στο βιβλίο της «Αυτοί που επέζησαν» (2014) μιλά για τους ελάχιστους Εβραίους της Θεσσαλονίκης που επέζησαν της Shoah. Το «βαρύ πέπλο» όπως η ίδια το χαρακτηρίζει, της εξόντωσης των οικογενειών τους και τα αμέτρητα βάσανα που γνώρισε ο λαός τους, μέσα από τις μοναδικές τους προσωπικές ιστορίες, δεν αφήνουν να ξεχαστεί ο κανόνας, που ήταν ο θάνατος.

Σύμφωνα με τη συγγραφέα, η επιβίωση παίρνει διαφορετικές μορφές και αφορά συγκεκριμένα ατομικά χαρακτηριστικά, όπως η τόλμη, ο φόβος, η ανυπακοή, η συμμόρφωση, η καλοσύνη, η μικρότητα, η αξιοπρέπεια και η κακία. Από κοινωνικής πλευράς, το βίωμα της κατοχής, της εκτόπισης και του πολέμου επηρέασε έντονα όπως ήταν φυσικό, τη διαλεκτική του ατόμου με τη κοινωνία (Μπενβενίστε, 2014).

Η ιστορία του Ολοκαυτώματος και το βίωμα από την πλευρά των Εβραίων δεν αποτελεί αντικείμενο της εργασίας αυτής και κάθε προσπάθεια να καταγραφεί πλήρως η κατάσταση, θα είχε αποβεί μοιραία. Συνοπτικά, θα αναφέρουμε μονάχα πως στο πλαίσιο των δυσκολιών που συνάντησαν οι Εβραίοι, συμπεριλαμβάνουν πέρα από τον διωγμό και την εξόντωσή τους, και μία πτυχή επιβίωσης, συμβιβασμών σε κάποιες περιπτώσεις, και διάλυσης.

Είναι χαρακτηριστικό πως η μνήμη του Ολοκαυτώματος μένει σίγουρα ζωντανή όσο είναι ζωντανοί οι επιζήσαντες αυτού –η Μπενβενίστε (2014) τους ονομάζει «ιστορικούς-επιζώντες». Ως αποτέλεσμα, η επόμενη γενιά θα πρέπει να στραφεί σε κάτι διαφορετικό για να διατηρήσει τη μνήμη αυτή. Στην περίπτωση της εργασίας μας, προτείνεται η μνήμη αυτή να είναι και μουσειακού χαρακτήρα.

Στο επίκεντρο των μελετών για το Ολοκαύτωμα, υπάρχει η εγγενής δυναμική της «γνώσης του ακατανόητου» όπως η ίδια αναφέρει καθώς αναρωτιέται τι θα συμβεί εάν χάσουμε (αναπόφευκτα) τους επιζήσαντες. Η ιστορική γνώση θα διατηρηθεί ακέραιη ή θα υπάρξουν στρεβλώσεις; Εδώ εντάσσεται και ο ρόλος ενός Εβραϊκού Μουσείου που θα διατηρήσει αναλλοίωτη τη μνήμη των όσων συνέβησαν, ακόμη και υπό την μορφή μίας μετα-μνήμης, όταν η ζωντανή μνήμη θα έχει χαθεί.

Η ιστορία του Ολοκαυτώματος είναι μια ιστορία πόνου, φόβου, φρίκης και απώλειας. Η ένταξή της στη συλλογική μνήμη υπό τη μορφή γενοκτονίας, έχει απασχολήσει πολύ την ακαδημαϊκή κοινότητα. Πιο συγκεκριμένα, η ιστορικός Ρένα Μόλχο, στο

άρθρο της «Προβλήματα ένταξης της Γενοκτονίας στη συλλογική εθνική μνήμη: Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης» (2005) αναφέρει πως η Ελληνική Πολιτεία ολιγόρησε ως προς την αναγνώριση της άδικης εξόντωσης 62.500 Εβραίων (87% των ντόπιων Εβραίων) και αναρωτιέται γιατί η εν λόγω γενοκτονία να διαφοροποιείται από τις άλλες (πχ Αρμενική) στα μάτια του κοινού.

Το ερώτημα που θέτει η Μόλχο (2005), γίνεται πιο συγκεκριμένο και ουσιαστικά συμπυκνώνει την ουσία του προβλήματος: πόσα γνωρίζει ο μέσος πολίτης για την Εβραϊκή γενοκτονία; Στην ενότητα αυτή, θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε τα γεγονότα όπως αυτά έχουν καταγραφεί, με νούμερα που έχουν επιβεβαιωθεί από επίσημες πηγές.

Πιο συγκεκριμένα λοιπόν, το 1941 υπήρχαν στην Ελλάδα, 31 Εβραϊκές κοινότητες. Ειδικά στην Θεσσαλονίκη, ζούσαν 50-56.000 Εβραίοι από το σύνολο των 79.950 που ζούσαν σε όλη τη χώρα. Αυτοί ήταν και οι πρώτοι που δέχτηκαν τη Γερμανική απειλή, στην εισβολή στην πόλη στις 9 Απριλίου 1941. Αρχικά οι επιθέσεις αφορούσαν τους ηγέτες και το προσωπικό της Ισραηλιτικής κοινότητας που φυλακίστηκαν από την Γκεστάπο. Κατόπιν και για 15 μήνες, εξαπλώθηκε η γερμανική προπαγάνδα μέσω αντισημιτικών φυλλαδίων, εφημερίδων και εκπομπών. Στην πορεία κατασχέθηκαν κτίρια, έπιπλα, ραδιόφωνα, τυπογραφεία κοκ, μέτρα που στόχευαν κυρίως τους Εβραίους της πόλης (Μόλχο, 2005).

Λόγω του ότι τα μέτρα αυτά, σε μικρότερο βαθμό, εφαρμόστηκαν και σε Χριστιανούς, δεν κρίθηκαν ως ειδικά αντι-εβραϊκά μέτρα. Ληηλατήθηκε κατόπιν η Κοινότητά τους που το 1945 εκτιμήθηκε στο 1,5 δις ευρώ (Μόλχο, 2005). Ο γενικότερος αντισημιτισμός της περιοχής, ξεκινά από τον Μεσοπόλεμο (πυρκαγιά του 1917) όποτε και η εχθρότητα προς την κοινότητα κλιμακώνονταν, με αποκορύφωμα το πογκρόμ του 1931 στη συνοικία Κάμπελ. Είναι πολύ σημαντικό να τονίσουμε πως οι κυβερνήσεις Βενιζέλου από το 1917 και κατόπιν είχαν ως κύριο στόχο να εξελληνίσουν την πόλη (Μόλχο, 2005). Ίσως το πιο γνωστό περιστατικό να αποτελεί το κάλεσμα του γερμανού στρατιωτικού διοικητή Βορείου Ελλάδος στην Πλατεία Ελευθερίας (1942), όπως θα αναλύσουμε και παρακάτω. Συνοπτικά θα αναφέρουμε στο σημείο αυτό πως ζητήθηκε από όλους τους Εβραίους 18-45 ετών, να συγκεντρωθούν εκεί απειλώντας με αυστηρές ποινές σε περίπτωση ανυπακοής. Οι παρευρισκόμενοι, οδηγήθηκαν κατόπιν στα καταναγκαστικά έργα του γερμανικού

στρατού αν και η επίφαση της συγκέντρωσής τους ήταν η καταγραφή τους από τις γερμανικές αρχές. Κατά τη συγκέντρωση, παρατηρήθηκαν περιστατικά αδικαιολόγητης βίας και ξυλοδαμών με αποτέλεσμα ο Ερυθρός Σταυρός να κληθεί επανειλημμένα για τη περισυλλογή των θυμάτων(Μόλχο, 2005).

Στα καταναγκαστικά έργα, έφτασαν 2.000-3.000 Εβραίοι που εργάστηκαν στην Ελλάδα σε έργα οδοποιίας στρατού. Στα έργα αυτά, η επίβλεψη ήταν κοινή από την ελληνική αστυνομία και τη γερμανική φρουρά και οι συνθήκες ήταν τόσο κακές που ενδεικτικά αναφέρουμε την έλλειψη τροφής, τον υποσιτισμό, τη διαρκή ανάγκη για ιατρική επίβλεψη, τα άθλια καταλύματα όπως οι στάβλοι, η σωματική κακοποίηση και η έλλειψη υγιεινής που οδήγησε σε μολυσματικές ασθένειες και επιδημίες, αυξάνοντας τους θανάτους (Μόλχο, 2005).

Οι κατοχικές δυνάμεις κατόπιν ανέθεσαν στην Κοινότητα να στρατολογήσει Εβραίους εργάτες. Έγινε κωδικοποίηση της απαλλαγής και ορίστηκε το 1 εκατομμύριο δραχμές ως αντίτιμο εξαγοράς. Μέσα σε 10 μέρες, συγκεντρώθηκαν 3.000 νέοι εργάτες. Τα χρήματα δεν έχουν εντοπισθεί ως σήμερα. Στην πορεία, ο εργολάβος στα έργα της Χαλκιδικής όπου ασκούσαν μεγάλη αγριότητα, πρότεινε να αντικατασταθούν οι Εβραίοι με Χριστιανούς εργάτες καθώς το αντίτιμο που θα περισυλλεγόταν θα αρκούσε για τους μισθούς τους. Το ποσό ανέβηκε και δεν καλύφθηκε από την Κοινότητα που αντιπρότεινε να καταστραφεί το νεκροταφείο ώστε να χρησιμοποιηθούν οι πλάκες ως οικοδομικά υλικά. Το ζήτημα του Εβραϊκού νεκροταφείου απασχολούσε τη πόλη πολύ ήδη, με τον Δήμο να ζητά τη μεταφορά του. Η επιχείρηση εκτελέστηκε με μεγάλο ζήλο και οι πλάκες 500.000 τάφων, σήμερα «κοσμούν» την εκκλησία του Αγ. Δημητρίου, παιδικές χαρές και πεζοδρόμια. Στο σημείο των νεκροταφείων, σήμερα βρίσκεται το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, ελληνοποιώντας έτσι πλήρως το κέντρο της πόλης (Μόλχο, 2005). Στο σημείο αυτό η Μόλχο (2005) χαρακτηρίζει τη παράλειψη της αναφοράς αυτής ως «μνημοκτονία» της εβραϊκής παρουσίας, αποτελώντας έως και σήμερα ένα συνειδησιακό πρόβλημα για την πόλη.

Στη συνέχεια, εφαρμόστηκαν ρατσιστικά μέτρα από την πλευρά των Γερμανών ενώ το Κοινοτικό Συμβούλιο προσπαθούσε να επανεγκαταστήσει 7.500 οικογένειες, σε δυο μόνο περιοχές όπου ζούσαν Εβραϊκοί πληθυσμοί αν και αυτές πριν ήταν εγκατεστημένες σε ολόκληρη την πόλη. Παράλληλα, η συνοικία Βαρόνου Χιρς στον

Βαρδάρη μετατράπηκε σε στρατόπεδο συγκεντρώσεως με συρματοπλέγμα που απομόνωνε τους Εβραίους από τον υπόλοιπο πληθυσμό. Από εκεί ξεκίνησε και η μεταφορά τους στο Άουσβιτς όπου από τα 2.800 πρώτα άτομα που έφτασαν εκεί, τα 2.191 εξοντώθηκαν στους θαλάμους αερίων (Μόλχο, 2005). Με εξαίρεση καμιά εκατοστή Εβραίους της Ιταλίας και της Ισπανίας που μπόρεσαν τελικά να επαναπατρισθούν χωρίς περιουσιακά φυσικά αντικείμενα, σε 19 συρμούς, για πέντε μήνες, 43.850 Εβραίοι εκδιώχθηκαν από την Θεσσαλονίκη και οι 37.387 από αυτούς δολοφονήθηκαν σε θαλάμους αερίων στο Μπιρκενάου, ενώ οι υπόλοιποι εκτελέστηκαν στο Άουσβιτς (Μόλχο, 2005).

ΜΕΡΟΣ Β' – ΜΟΥΣΕΙΑ

B1. Holocaust Memorial Museum

Το Μουσείο Μνήμης Ολοκαυτώματος στις ΗΠΑ αποτελεί τον εθνικό θεσμό καταγραφής, έρευνας και ερμηνείας της ιστορίας του Ολοκαυτώματος, και διατηρεί τη μνήμη της χώρας σε σχέση με τα εκατομμύρια ανθρώπων που δολοφονήθηκαν στο Ολοκαύτωμα.

Εικόνα Β1: Άποψη του Μουσείου Μνήμης Ολοκαυτώματος των ΗΠΑ [Πηγή: <https://www.ushmm.org/confront-genocide/genocide-prevention-blog> (τελ.πρόσβαση 04.12.2017)]

Ο βασικός σκοπός του Μουσείου (mission statement) είναι να προωθεί και να διαχέει τη γνώση σχετικά με αυτήν την ανεπανάληπτη τραγωδία, να διατηρεί τη μνήμη όσων υπέφεραν και να ενθαρρύνει τους επισκέπτες του να συλλογιστούν ηθικά και πνευματικά σε σχέση με τα γεγονότα του ολοκαυτώματος αλλά και τις δικές τους ευθύνες ως πολίτες μίας δημοκρατίας.

Το Μουσείο, που εδρεύει στην Ουάσινγκτον από το 1980, πασχίζει για τη διεύρυνση της κατανόησης του ιστορικού συμβάντος στο κοινό μέσω πολυεπίπεδων προγραμμάτων όπως εκθέσεις, έρευνα και εκδόσεις. Συλλέγει και συντηρεί

αποδεικτικό υλικό και έργα τέχνης που συνδέονται με το Ολοκαύτωμα, έχει θεσπίσει επέτειο για το Ολοκαύτωμα, γνωστή ως Days of Remembrance (Ημέρες Μνήμης), διανέμει ενημερωτικό υλικό στα σχολεία και βοηθά τους εκπαιδευτικούς να μεταδώσουν τη γνώση μέσω μίας ποικιλίας προγραμμάτων που σχεδιάστηκαν για να διευρύνουν τη κατανόηση του Ολοκαυτώματος και των σχετικών θεμάτων, συμπεριλαμβανομένων αυτά που έχουν σύγχρονη σημασία.

B1.1. Μόνιμη Έκθεση: Το Ολοκαύτωμα

Η μόνιμη έκθεση που αφορά στο Ολοκαύτωμα, απλώνεται σε τρεις ορόφους και προσφέρει μία χρονολογική αφήγηση του Ολοκαυτώματος μέσω ιστορικών έργων, φωτογραφιών και βίντεο. Στην έκθεση αυτή, οι επισκέπτες μπορούν να συναντήσουν προσωπικά αντικείμενα και μαρτυρίες από αυτόπτες μάρτυρες και μεμονωμένους επιζήσαντες⁹.

B1.2. Η επίθεση των Ναζί—1933 με 1939

Ο πρώτος όροφος αφορά στην άνοδο του ναζιστικού κόμματος στη Γερμανία του 1933 μέσω του ξεσπάσματος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου τον Σεπτέμβριο του 1939. Το κομμάτι αυτό της έκθεσης εξερευνεί τα πιο σημαντικά ορόσημα στο θέμα του Ολοκαυτώματος όπως τα Nuremberg Race Laws, την «Νύχτα των Κρυστάλλων», «Το ταξίδι του St. Louis», και την εισβολή στην Πολωνία¹⁰.

B1.3. Η «Τελική Λύση»—1940 με 1945

Ο μεσαίος όροφος εξετάζει την εξέλιξη της πολιτικής των Ναζί απέναντι στους Εβραίους, από τη γκετοποίηση στην μαζική εξόντωση στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τους θαλάμους αερίων. Σε αυτόν τον όροφο, οι επισκέπτες θα συναντήσουν πληροφορίες για την εισβολή της Σοβιετικής Ένωσης, φωτογραφίες από απελάσεις Εβραίων σε στρατόπεδα και προφορικές μαρτυρίες από το Άουσβιτς.

⁹ United States Holocaust Memorial Museum, <https://www.ushmm.org/> τελ.πρόσβαση 05.12.2017

¹⁰ United States Holocaust Memorial Museum, <https://www.ushmm.org/> τελ.πρόσβαση 05.12.2017

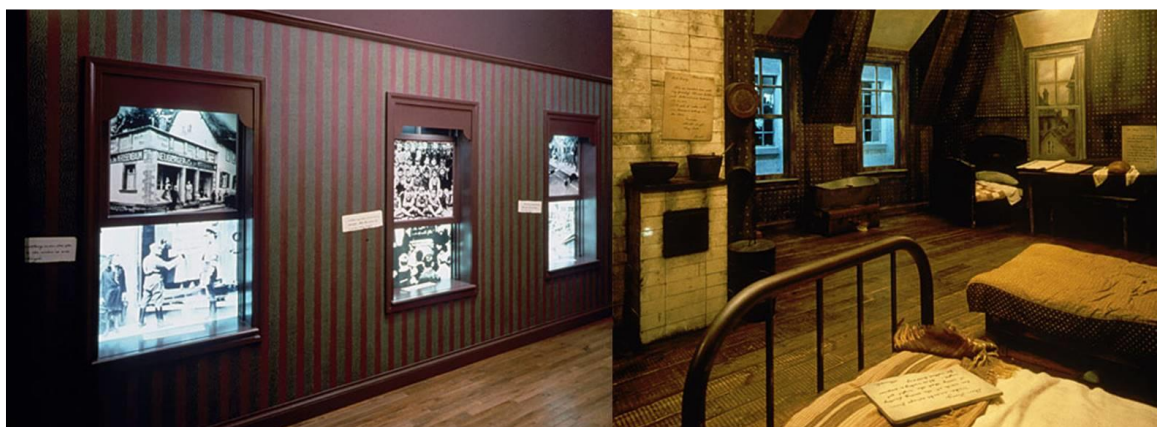
Ανάμεσα στα πιο πολύτιμα κειμήλια που εκτίθενται στη Μόνιμη Έκθεση, βρίσκεται και ένα σκουριασμένο κονσερβοκούτι γάλακτος από το γκέτο της Βαρσοβίας, με δάνειο από το αντίστοιχο μουσείο στην Βαρσοβία της Πολωνίας. Το κουτάκι είχε χρησιμοποιηθεί για να κρύψει και να διατηρήσει ένα μέρος αρχείου Oneg Sabbath που κατέγραφε την Εβραϊκή ζωή και τον θάνατο στα γκέτο¹¹.

B1.4. Τελευταίο Κεφάλαιο

Στον τελευταίο όροφο της έκθεσης, εκτίθεται η απελευθέρωση στα στρατόπεδα των Ναζί και η Νίκη των Συμμάχων έναντι της Γερμανίας το 1945, οι προσπάθειες διάσωσης και αντίστασης αλλά και το αποτέλεσμα του Ολοκαυτώματος. Στο τέλος του διαδρόμου, οι επισκέπτες μπορούν να καθίσουν και να παρακολουθήσουν μαρτυρίες επιζήσαντων σε βίντεο¹².

B1.5. «Θυμήσου τα παιδιά»

Το Μουσείο προσφέρει το πρόγραμμα «Daniel's Story» που απευθύνεται σε νέους και οικογένειες. Η έκθεση διηγείται την ιστορία του βιώματος μίας οικογένειας κατά τη διάρκεια του Ολοκαυτώματος από την οπτική ενός νεαρού αγοριού που μεγαλώνει στη Ναζιστική Γερμανία.

Εικόνα B2: Άποψη της έκθεσης με τίτλο «Θυμήσου τα παιδιά: Daniel's Story» του Holocaust Memorial Museum των ΗΠΑ [Πηγή: <http://www.darciefohrman.com/projects/daniels-story> (τελ.πρόσβαση 22.12.2017)]

¹¹ United States Holocaust Memorial Museum, <https://www.ushmm.org/> τελ.πρόσβαση 05.12.2017

¹² United States Holocaust Memorial Museum, <https://www.ushmm.org/> τελ.πρόσβαση 05.12.2017

Ένα σύντομο φιλμ παρουσιάζει τον αφηγητή, τον Ντάνιελ, και την ιστορία του Ολοκαυτώματος. Κατόπιν, οι επισκέπτες μπαίνουν σε ένα ρεαλιστικό περιβάλλον όπου μπορούν να ακουμπήσουν, να ακούσουν και να αλληλεπιδράσουν με τον κόσμο του Ντάνιελ όπως αυτός αλλάζει κατά τη διάρκεια του Ολοκαυτώματος. Ο σχεδιασμός της έκθεσης βασίζεται σε εικονογράφηση ιστορική που συγκεντρώθηκε από φωτογραφικά οικογενειακά άλμπουμ, πηγές τεκμηρίωσης και ημερολόγια της εποχής.

Οι καταχωρήσεις του Ντάνιελ στο ημερολόγιο, που λειτουργούν ως το κυρίως κείμενο της έκθεσης, βασίζονται σε κείμενα νέων ανθρώπων και στις αναμνήσεις όσων επιβίωσαν. Στο τέλος της έκθεσης, οι μαθητές καλούνται να κάνουν μία ανασκόπηση των σημαντικότερων γεγονότων σχετικά με την έκθεση και το Ολοκαύτωμα και να εκφράσουν τα συναισθήματά τους ή να γράψουν τις σκέψεις τους.

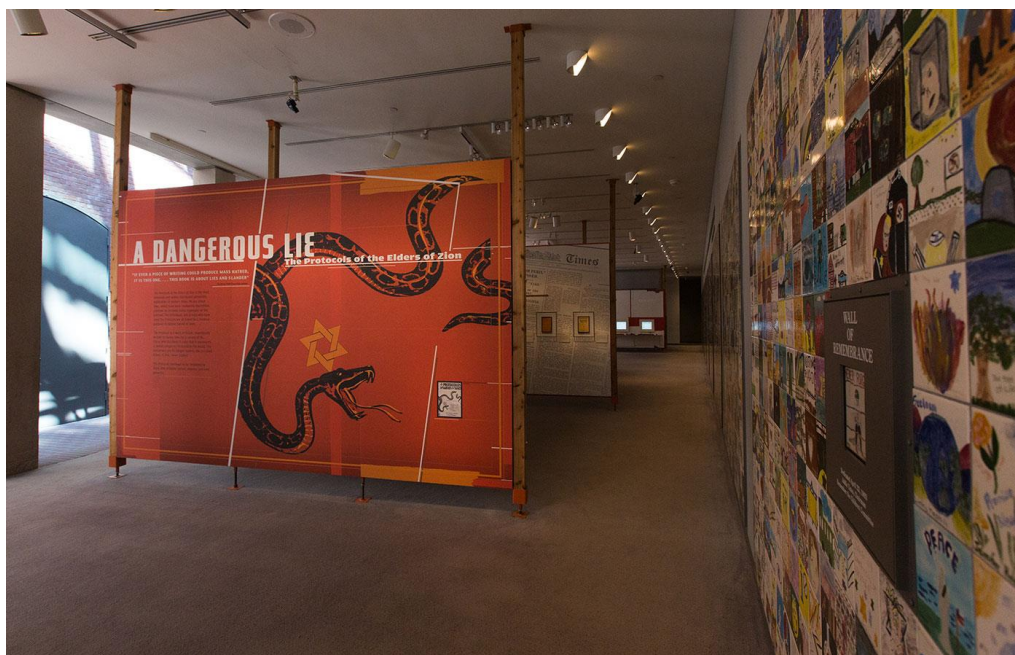
Η εν λόγω έκθεση, δημιουργήθηκε με τη βοήθεια ειδικών και έχει εξεταστεί από παιδοψυχολόγους, εκπαιδευτικούς και ειδικούς μουσειολόγους ενώ με την πάροδο των ετών, έχει γίνει σημείο αναφοράς για το Μουσείο¹³.

B1.6. Ένα Επικίνδυνο Ψέμα: Τα Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιων

Όπως ήδη αναφέραμε στο 1^ο μέρος της εργασίας μας, η προκατάληψη και το μίσος κατά των Εβραίων –ο αντισημιτισμός- κυριάρχησε στον κόσμο για περισσότερα από 2000 έτη. Το Ολοκαύτωμα, ο διωγμός και η δολοφονία Ευρωπαίων Εβραίων από τη Ναζιστική Γερμανία και τους συμμάχους της μεταξύ του 1933-1945, αποτελούν το πιο ακραίο φαινόμενο αντισημιτισμού στην ιστορία. Παρά το αποτέλεσμα του όμως, ο αντισημιτισμός συνεχίζει να υφίσταται ως απειλή.

Στο σημείο αυτό υπεισέρχεται και ο ρόλος των Μουσείων σήμερα, με τη σύνδεση αυτή να γίνεται πιο φανερή και αναλυτική στο τρίτο μέρος της παρούσας εργασίας. Η περιοδική έκθεση του Holocaust Memorial Museum στις ΗΠΑ, με τίτλο «Ένα Επικίνδυνο Ψέμα: Τα Πρωτόκολλα των Γηραιών του Ζιων» εξετάζει την ιστορία και τη διαρκή επιρροή του πλέον αντισημιτικού βιβλίου που έχει ποτέ εκδοθεί τα σύγχρονα χρόνια.

¹³ United States Holocaust Memorial Museum, <https://www.ushmm.org/> τελ.πρόσβαση 05.12.2017

Εικόνα Β3: Η έκθεση με τίτλο «Ένα Επικίνδυνο Ψέμα: Τα Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών» του Holocaust Memorial Museum των ΗΠΑ [Πηγή: <https://www.ushmm.org/confront-genocide/genocide-prevention-blog> (τελ.πρόσβαση 04.12.2017)]

Το βιβλίο πρωτοεκδόθηκε στην Ρωσία το 1905 και αποτελείται από 24 κεφάλαια – πρωτόκολλα που περιγράφουν τα «μυστικά σχέδια» των Εβραίων να κατακτήσουν τον κόσμο, χειραγωγώντας την οικονομία, ελέγχοντας τα μέσα επικοινωνίας και καλλιεργώντας θρησκευτικές εντάσεις. Η έκθεση παρουσιάζει πως το βιβλίο αφορά μία απάτη και αποτελεί κύημα φαντασίας που έχει γραφτεί με σκοπό να κατηγορηθούν οι Εβραίοι για πολλά δεινά αυτού του κόσμου¹⁴.

Τα ψέματα του σχετικά με τους Εβραίους έχουν απομυθοποιηθεί επανειλημμένα από επιστήμονες, ωστόσο η έκδοση συνεχίζει να κυκλοφορεί, ιδιαίτερα στο διαδίκτυο, και να αποτελεί «Βίβλο» για όσους ιδιώτες και ομάδες επιθυμούν να διαδώσουν το μίσος, τη βία και τη γενοκτονία κατά των Εβραίων.

Βλέπουμε έτσι πως μέσω των περιοδικών εκδηλώσεων και εκθέσεων που διοργανώνει το Μουσείο, καταφέρνει να εστιάσει σε διαφορετικές πτυχές του Ολοκαυτώματος ενώ ιδιαίτερα εντυπωσιακό είναι το πώς συνδέει την ιστορία με τη σημερινή κατάσταση όσον αφορά τον αντισημιτισμό.

¹⁴ United States Holocaust Memorial Museum, <https://www.ushmm.org/> τελ.πρόσβαση 05.12.2017

Στον ιστότοπο του Μουσείου, δίνεται η δυνατότητα στον επισκέπτη να περιηγηθεί ψηφιακά στα εκθέματα ενώ η χρήση σύντομων βίντεο καθιστούν το περιεχόμενό του ελκυστικό και εύκολο στην κατανάλωση. Ίσως το πιο σημαντικό πλεονέκτημα του Μουσείου, να είναι πως παροτρύνει τον επισκέπτη να δραστηριοποιηθεί κατά του αντισημιτισμού, μέσω online actions (pledges)¹⁵. Ακόμη, συντηρεί blog το οποίο ενημερώνεται με μελέτες και αναφορές σχετικά με μελλοντικές πιθανές γενοκτονίες ανά την υφήλιο ενώ διατηρεί και μία μεγάλη βιβλιογραφική βάση δεδομένων σε μελέτες και βιβλιογραφία σχετικά με γενοκτονίες.

B2. Το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος

Το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος ιδρύθηκε το 1977 για να συλλέξει, να διατηρήσει, να ερευνήσει και να εκθέσει τα υλικά κατάλοιπα 2300 χρόνων Εβραϊκής ζωής στην Ελλάδα. Ως ιστορικό και λαογραφικό μουσείο, το κύριο ενδιαφέρον του είναι να παρουσιάσει μια ζωντανή εικόνα της Εβραϊκής ζωής και παράδοσης στη διάρκεια αυτών των αιώνων.

Η συλλογή του που εμπλουτίζεται συνεχώς, αποτελείται από δέκα χιλιάδες αυθεντικά αντικείμενα, φωτογραφίες, έγγραφα και αρχεία, και περιλαμβάνει ποικίλο και ενδιαφέρον υλικό από την καθημερινή και θρησκευτική ζωή και την ιστορική πορεία των Ελλήνων Εβραίων.

Το νέο κτήριο του Μουσείου στην οδό Νίκης, φιλοξενεί την πλούσια συλλογή του και τις υπηρεσίες προς το κοινό σε συνολικό χώρο 800 τ.μ., που στεγάζει το μόνιμο εκθεσιακό χώρο, χώρο σύγχρονης τέχνης και περιοδικών εκθεμάτων, βιβλιοθήκη, αίθουσα εκπαιδευτικών προγραμμάτων, φωτογραφικό αρχείο, εργαστήριο και εργαστήριο συντήρησης.

Η μόνιμη έκθεση εικονογραφεί θέματα όπως η συναγωγή και τα λατρευτικά σκεύη, το εορτολόγιο, οι παραδοσιακές ενδυμασίες, το Ολοκαύτωμα, ο κύκλος της ζωής, η ιστορία και η παράδοση των Ελλήνων εβραίων. Το Μουσείο επίσης παρουσιάζει περιοδικές εκθέσεις και εκδηλώσεις πάνω σε θέματα σύγχρονης τέχνης.

¹⁵ United States Holocaust Memorial Museum, <https://www.ushmm.org/confront-genocide/genocide-prevention-blog> τελ.πρόσβαση 04.12.2017

B2.1. Ιστορία

Η ιδέα του Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδος γεννήθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '70. Η πρωτοβουλία ανήκε στην Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών και ορισμένα μέλη της που προσέφεραν κάθε είδους υποστήριξη στην προσπάθεια αυτή. Το 1977 ιδρύθηκε ένα μικρό μουσείο, το οποίο στεγάστηκε προσωρινά σ' ένα δωμάτιο δίπλα στη Συναγωγή της οδού Μελιδώνη.

Εκεί συγκεντρώθηκαν αντικείμενα που είχαν διασωθεί από τον πόλεμο, κυρίως τεχνουργήματα και έγγραφα του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα, καθώς και πλήθος από θρησκευτικά σκεύη, έγγραφα και κοσμήματα. Τα τελευταία, τα οποία είχαν κατάσχει οι Βούλγαροι από τους Εβραίους της Θράκης το 1943, επιστράφηκαν και παραδόθηκαν στην Ελληνική κυβέρνηση μετά την παραίτηση του Βούλγαρου βασιλιά και την εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος.

Στα επόμενα χρόνια άρχισε μια εμπεριστατωμένη και προσεκτική συγκέντρωση υλικού από όλες τις κοινότητες της Ελλάδας, κάτω από την εμπνευσμένη καθοδήγηση του Νίκου Σταυρουλάκη, διευθυντή του Μουσείου μέχρι το 1993. Χάρη στο ενδιαφέρον αρκετών ιδιωτών, η συλλογή εμπλουτίστηκε σημαντικά με σπάνια βιβλία και εκδόσεις, υφάσματα, κοσμήματα, τελετουργικά και οικιακά σκεύη.

Σύντομα, το Μουσείο άρχισε να συγκεντρώνει το ενδιαφέρον πολλών επισκεπτών από την Ελλάδα και το εξωτερικό, αλλά και επιστημόνων και δωρητών, που ήταν πρόθυμοι να συνεισφέρουν στην ανάπτυξή του. Το 1981, δημιουργήθηκε η οργάνωση «Αμερικανοί Φίλοι του Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδος» και, λίγο αργότερα, ιδρύθηκε, από μέλη της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών και Θεσσαλονίκης, «Ο Σύλλογος Φίλων του Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδος», που από τότε διαρκώς υποστηρίζει το Μουσείο σε κάθε του πρωτοβουλία.

Ο συνεχής εμπλουτισμός του Μουσείου και η διεύρυνση των δραστηριοτήτων του, σύντομα επέβαλαν την αναζήτηση νέου χώρου για τη στέγασή του. Έτσι, το 1984, η συλλογή μεταφέρθηκε σ' έναν νοικιασμένο όροφο στο κτίριο της Λεωφόρου Αμαλίας 36 και η έκθεση αναδιοργανώθηκε, καλύπτοντας τα κύρια θέματα που ενδιέφεραν το ευρύ και ανομοιογενές κοινό των επισκεπτών. Ύστερα από προσπάθειες ετών, το Μουσείο απέκτησε νομική υπόσταση το 1989. Από τότε λειτουργεί ως Ν.Π.Ι.Δ. που διοικείται από επταμελές Διοικητικό Συμβούλιο.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, η δραστηριότητα του Μουσείου επεκτάθηκε σημαντικά, τόσο στον τομέα της έρευνας και μελέτης του Ελληνικού Εβραϊσμού - σε συνεργασία με άλλα ιδρύματα και επιστήμονες από την Ελλάδα και το εξωτερικό - όσο και στον τομέα των εκδόσεων. Παράλληλα, η συλλογή του συνέχισε να εμπλουτίζεται με νέα αποκτήματα από όλη την Ελλάδα, ξεπερνώντας κατά πολύ τις αρχικές προοπτικές. Οι αυξανόμενες ανάγκες του Μουσείου για νέους χώρους, αλλά και το όνειρο της απόκτησης ιδιόκτητης στέγης, οδήγησαν στην αγορά ενός διατηρητέου κτιρίου με τη συμπαράσταση των Φίλων της Ελλάδας και του εξωτερικού, αλλά και της Κοινότητας της Θεσσαλονίκης και του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου.

Με την αποφασιστικής σημασίας οικονομική συμπαράσταση του Υπουργείου Πολιτισμού και του Συλλόγου Φίλων του Μουσείου, το κτίριο αναπαλαιώθηκε, ώστε στα τέλη του 1997, ακριβώς είκοσι χρόνια μετά την ίδρυσή του, το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος μπόρεσε να μεταφερθεί στη μόνιμη πλέον ιδιόκτητη στέγη του, στο αναστηλωμένο τετραώροφο νεοκλασσικό κτίριο της οδού Νίκης 39, στο κέντρο της Αθήνας¹⁶.

Στις 10 Μαρτίου 1998 εγκαινιάστηκε το καινούργιο κτίριο του Ε.Μ.Ε. και μια νέα εποχή άρχισε για το Μουσείο. Στα επόμενα χρόνια ανάπτυξε ιδιαίτερα και επέκτεινε όλες τις δραστηριότητές του και ιδιαίτερα τις εκπαιδευτικές, βελτίωσε σημαντικά τις υπηρεσίες προς το κοινό και επιδόθηκε σε εμπεριστατωμένες έρευνες, τα αποτελέσματα των οποίων ανακοινώθηκαν μέσα από πλήθος περιοδικών εκθέσεων και ειδικών εκδόσεων. Η επαφή και επικοινωνία με το κοινό και οι διεθνείς σχέσεις και δράσεις του Ε.Μ.Ε. σηματοδοτούν αμφίδρομη κοινωνική και επιστημονική ενημέρωση και επιρροή.

Ο κύριος σκοπός του Ε.Μ.Ε. σύμφωνα με τη διακήρυξη στον ιστότοπό του, είναι να συλλέγει, να διατηρεί και να εκθέτει όλα τα στοιχεία της ιστορίας, της παράδοσης και του πολιτισμού της Ελληνικής Εβραϊκής Κοινότητας, να ερευνά, να μελετά και να καταγράφει την υλική και άυλη κληρονομιά των Ελλήνων Εβραίων και να την θέτει στην υπηρεσία της εκπαίδευσης και της ψυχαγωγίας, να εισάγει επισκέπτες όλων των ηλικιών και εθνικοτήτων στη πολυμορφία της ελληνοεβραϊκής κληρονομιάς, στο πλαίσιο της ελληνικής ιστορίας, να καλλιεργεί την διαπολιτισμική κατανόηση

¹⁶ Το Εβραϊκό Μουσείο της Αθήνας <http://www.jewishmuseum.gr> τελ.πρόσβαση 04.12.2017

ανάμεσα στους ανθρώπους, και να προωθεί δημόσιο διάλογο σχετικά με την ανεκτικότητα και το σεβασμό ανάμεσα σε ανθρώπους όλων των θρησκειών, φυλών, πολιτισμών και εθνοτήτων, χρησιμοποιώντας διδάγματα από το Ολοκαύτωμα.

Στους άμεσους στόχους με προγραμματισμό σε ορίζοντα 5ετίας, το Μουσείο φιλοδοξεί να αποτελέσει έναν αναγνωρισμένο πολιτιστικό και εκπαιδευτικό οργανισμό, ο οποίος θα ενθαρρύνει επισκέπτες όλων των ηλικιών να γνωρίσουν σε βάθος την ελληνοεβραϊκή ιστορία και τον πολιτισμό, αρχίζοντας από την Αρχαιότητα και συνδέοντας το παρελθόν με το μέλλον. Ακόμη, φιλοδοξεί να γίνει ένα πρωτοποριακό κέντρο μελέτης και έρευνας, το οποίο θα προωθεί τη γνώση και την κατανόηση της ελληνοεβραϊκής ταυτότητας, μέσω της συντήρησης και ενδεδειγμένης μελέτης των αντικειμένων, καθώς και των εμπειριών ατόμων και κοινοτήτων. Τέλος, εμβαθύνοντας τον κοινωνικό του ρόλο, επιθυμεί να γίνει ένα ζωντανό βήμα για δημόσιο διάλογο και ατομική ενημέρωση της κοινωνίας εν γένει, χρησιμοποιώντας τις υποδομές του Μουσείου και διδάγματα από το Ολοκαύτωμα για την προώθηση της πολιτισμικής πολυμορφίας, της ανεκτικότητας και του σεβασμού μεταξύ όλων των ανθρώπων, ανεξάρτητα από την καταγωγή τους¹⁷.

B2.2. Θεματικές Ενότητες

Από το ισόγειο ξεκινά η περιήγηση στη μόνιμη έκθεση, η οποία εκμεταλλευόμενη την εσωτερική διαρρύθμιση του χώρου, αποτελείται από μεμονωμένες θεματικές ενότητες. Κάθε ενότητα καταλαμβάνει ξεχωριστή προθήκη και πραγματεύεται ένα συγκεκριμένο θέμα, πάντα σε άμεσο συσχετισμό με την ιστορική διάρκεια, τον κύκλο του χρόνου και τη ζωή του ανθρώπου. Στο ισόγειο εξετάζεται το θέμα της συναγωγικής λατρείας. Εδώ φιλοξενείται το αναστηλωμένο εσωτερικό της Ρωμανιώτικης συναγωγής της Πάτρας. Στον ίδιο χώρο, τρεις προθήκες εικονογραφούν το θέμα της εβραϊκής λειτουργίας. Παρουσιάζονται ιερά ασημένια σκεύη και βαρύτιμα χρυσοκέντητα υφάσματα, που χρησιμοποιούνται για το στολισμό των συναγωγών και τη διάκριση των κύριων αρχιτεκτονικών μερών τους. Άλλα

¹⁷ Το Εβραϊκό Μουσείο της Αθήνας <http://www.jewishmuseum.gr> τελ.πρόσβαση 04.12.2017

θέματα είναι το Σέφερ Τορά ή Βιβλίο της Πεντατεύχου, με τα κοσμήματά του, και τα παραδοσιακά ρωμανιώτικα Τικκίμ, ξύλινες κυλινδρικές θήκες για την Τορά¹⁸.

Στο πρώτο επίπεδο, βρίσκεται προθήκη με αντικείμενα σχετικά με το εβραϊκό ημερολόγιο και τον κύκλο των εβραϊκών γιορτών, με έμφαση στις ιδιαιτερότητες που αναπτύχθηκαν στις κοινότητες του ελλαδικού χώρου. Στο δεύτερο επίπεδο αρχίζει το ιστορικό τμήμα του Μουσείου, που καλύπτει την μακρά περίοδο από τον 3ο αι. π.Χ. έως το τέλος του δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Στην πρώτη προθήκη εξετάζεται η ιστορία των ελληνο-εβραϊκών κοινοτήτων από την ύστερη αρχαιότητα μέχρι το τέλος του 19ου αι., μέσα από αρχαιολογικό υλικό, παλιά έγγραφα, ιστορικά χειρόγραφα και σημαντικές εκδόσεις. Στο ίδιο επίπεδο παρουσιάζεται η συμμετοχή των Εβραίων στρατιωτών και αξιωματικών στους αγώνες του ελληνικού έθνους, καθώς και η ιστορία του πρώιμου σιωνιστικού κινήματος στην Ελλάδα. Ακολουθεί μια μικρή αίθουσα προβολής βιντεοταινιών, στην οποία οι επισκέπτες μπορούν να παρακολουθήσουν δίγλωσση ταινία ξενάγησης στο Μουσείο και ταινίες εκπαιδευτικού περιεχόμενου¹⁹.

Στο τέταρτο επίπεδο, βρίσκεται η αίθουσα που είναι αφιερωμένη στο Ολοκαύτωμα (Shoah). Το θέμα αναλύεται σε τέσσερις ειδικά σχεδιασμένες προθήκες, οι οποίες καλύπτουν τα γεγονότα κατά τη διάρκεια της Κατοχής στην Ελλάδα, από τους πρώτους διωγμούς των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη το 1942, μέχρι την απελευθέρωση των λίγων επιζώντων από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης το 1945. Σε αυτό τον ευαίσθητο χώρο καταβλήθηκε συνειδητή προσπάθεια να μεταφερθούν τα γεγονότα, όπως τα αντιλήφθηκαν οι άνθρωποι που τα βίωσαν, όχι όπως γράφτηκαν αργότερα από ασφαλή ιστορική απόσταση, και να μεταδοθεί το κλίμα σύγχυσης, τρόμου και αγωνίας που επικρατούσε. Βιογραφικά σημειώματα των ανθρώπων, αντικείμενα των οποίων εκτίθενται στο χώρο αυτό, υπογραμμίζουν στον επισκέπτη ότι τα θύματα του Ολοκαυτώματος ήταν πραγματικοί άνθρωποι με σάρκα και οστά. Ένα θέμα που αναπτύχθηκε περισσότερο μετά από πρόσφατη έρευνα είναι η συμμετοχή των Ελλήνων Εβραίων στην Εθνική Αντίσταση.

Στο χώρο αυτό παρουσιάζεται ήδη η γενναία στάση επώνυμων Ελλήνων χριστιανών. Στόχος είναι να επεκταθεί η οφειλόμενη τιμή και στους απλούς και ανώνυμους συνανθρώπους που διακινδύνευσαν τη ζωή τους για τη σωτηρία των καταδιωκόμενων

¹⁸ Το Εβραϊκό Μουσείο της Αθήνας <http://www.jewishmuseum.gr> τελ.πρόσβαση 04.12.2017

¹⁹ Το Εβραϊκό Μουσείο της Αθήνας <http://www.jewishmuseum.gr> τελ.πρόσβαση 04.12.2017

με ένα έκθεμα για τους Έλληνες Δικαίους των Εθνών, στους οποίους απονεμήθηκε η διάκριση του ιδρύματος Yad Vashem του Ισραήλ.

Ακολουθεί το πέμπτο επίπεδο, όπου εκτίθενται παραδοσιακές ενδυμασίες από ρωμανιώτικες και σεφαραδίτικες κοινότητες του ελλαδικού χώρου. Τυπικές γιορτινές και γαμήλιες ενδυμασίες των Σεφαραδισσών από τη Θεσσαλονίκη και των Ρωμανιωτισσών από τα Ιωάννινα, καθώς και μεμονωμένα ενδύματα, παπούτσια, και πλήθος κοσμημάτων ζωντανεύουν εύγλωττα τον τρόπο με τον οποίο ντύνονταν τα μέλη των κοινοτήτων. Χαρακτικά, υδατογραφίες και φωτογραφίες συμπληρώνουν την εικόνα. Το έκτο επίπεδο του μόνιμου εκθεσιακού χώρου περιλαμβάνει έναν ειδικά διαμορφωμένο χώρο ανάπαυσης για τον επισκέπτη, με ζωγραφισμένη ξύλινη επένδυση η οποία παραπέμπει στο κύριο δωμάτιο του παραδοσιακού βορειοελλαδίτικου σπιτιού, τον οντά. Συνδεδεμένο άμεσα με την οικιακή οικονομία είναι το θέμα που καλύπτει η τελευταία προθήκη της μόνιμης έκθεσης: ο κύκλος της ζωής και η καθημερινή ζωή των Ελλήνων Εβραίων, όπως διαφαίνεται μέσα από αντικείμενα οικιακού, εορταστικού και τελετουργικού χαρακτήρα. Σκεύη, υφάσματα και κεντήματα, ενδύματα και ενδυμασίες, φυλαχτά και έγγραφα σχετίζονται με τα γεγονότα-σταθμούς, τα οποία σημαδεύουν τον κύκλο της ζωής ατόμων και κοινοτήτων.

Ακολουθούν η αίθουσα περιοδικών εκθέσεων του Μουσείου και η Αίθουσα Τέχνης Μπενρουμπή, ενώ στο τελευταίο επίπεδο βρίσκεται η πλούσια βιβλιοθήκη και το αναγνωστήριο που είναι προσβάσιμα από το κοινό κατόπιν συνεννόησης. Λιγότερα από το ένα τρίτο των αποκτημάτων του Μουσείου βρίσκονται στις προθήκες. Τα υπόλοιπα φυλάσσονται σε αποθηκευτικούς χώρους εξοπλισμένους με την τελευταία λέξη της τεχνολογίας. Οι περιοδικές εκθέσεις του Μουσείου στόχο έχουν να παρουσιάζουν στο κοινό όσο το δυνατό μεγαλύτερο μέρος του υλικού της συλλογής του, που βρίσκεται στους αποθηκευτικούς χώρους, ενώ συγχρόνως αποτελούν πρώτη τάξεως ευκαιρία για έρευνα και εμπλουτισμό της συλλογής με νέα αντικείμενα και φωτογραφίες²⁰.

B2.3. Εκπαίδευση & Δραστηριότητες

²⁰ Το Εβραϊκό Μουσείο της Αθήνας <http://www.jewishmuseum.gr> τελ.πρόσβαση 04.12.2017

Το Εβραϊκό Μουσείο έχει σχεδιάσει και υλοποιεί εκπαιδευτικά προγράμματα και δραστηριότητες, που απευθύνονται σε μαθητές Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Ειδικότερα, όσον αφορά το Ολοκαύτωμα, λειτουργεί ξεχωριστό πρόγραμμα με στόχο να γνωρίσουν τα παιδιά τί συνέβη κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην Ευρώπη και στην Ελλάδα· επίσης, μέσα από ιστορικά στοιχεία, φωτογραφίες και μαρτυρίες, να μάθουν για την τύχη των Εβραίων και των άλλων θυμάτων του Ολοκαυτώματος και να συζητήσουν τη σημασία των ηθικών ζητημάτων που προκύπτουν για τη ζωή μας σήμερα.

Ίσως το πιο σημαντικό κομμάτι των προγραμμάτων αυτών, να αφορά στους προβληματισμούς που προκύπτουν για τα παιδιά με το τέλος του προγράμματος και ενδεικτικά αναφέρουμε τους εξής:

- Αντιμετωπίζουμε σήμερα ομάδες ανθρώπων με δυσπιστία;
- Πιστεύουμε σε στερεότυπα;
- Τί θα έκανες αν βρισκόσουν στην θέση των Εβραίων;
- Τί θα έκανες αν έβλεπες να συμπεριφέρονται με αυτόν τον τρόπο σε ένα φίλο η γείτονα σου;²¹

Κατ'αναλογία με το βίντεο που συναντήσαμε στο Holocaust Museum στην Αμερική, στο Εβραϊκό Μουσείο της Αθήνας βρίσκουμε το πρόγραμμα «Η ιστορία του Αλμπέρτου» που αποτελεί μια πρωτότυπη προσέγγιση στο θέμα του Ολοκαυτώματος, συνυφασμένη με την προσπάθεια του Μουσείου για μια βιωματική προσέγγιση της διαδικασίας της μάθησης, η οποία ανταποκρίνεται στις ανάγκες της παιδικής ηλικίας και προσφέρει στα παιδιά τη δυνατότητα να έρθουν πιο κοντά στο θέμα και απευθύνεται κυρίως σε οικογένειες.

Αντίθετα με τη διαδραστική φύση του «Daniel's Story» που είδαμε στο Μουσείο της Ουάσινγκτον, εδώ μιλάμε για ένα θεατρικό παιχνίδι, την παντομίμα «Η ιστορία του Αλμπέρτου», στην οποία ωστόσο υπάρχει η συμμετοχή από μέρους των παιδιών, με θέμα την τύχη μιας πενταμελούς οικογένειας από τη Θεσσαλονίκη κατά το Ολοκαύτωμα. Βάση της αφήγησης είναι το ημερολόγιο του Αλμπέρτου, η ιστορία του οποίου δημιουργήθηκε από το συνδυασμό των αυθεντικών αναμνήσεων τριών παιδιών που έζησαν στα χρόνια του Ολοκαυτώματος.

²¹ Το Εβραϊκό Μουσείο της Αθήνας <http://www.jewishmuseum.gr> τελ.πρόσβαση 04.12.2017

Το δρώμενο εξελίσσεται στα διάφορα επίπεδα του Μουσείου και σκοπό έχει να βιώσουν τα παιδιά τα γεγονότα που αντιμετώπισαν συνομήλικοί τους στα χρόνια του πολέμου, να συνειδητοποιήσουν την ευκολία με την οποία ανατρέπονται οι καταστάσεις και την ευάλωτη φύση της ευτυχίας, της ειρήνης και της ίδιας της ζωής.

Ένα επιπλέον θετικό σημείο είναι η συνεργασία και η ομαδική δημιουργία, οι οποίες επιστρατεύονται από τα παιδιά κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας. Το παιχνίδι ενθαρρύνει επίσης την ανάπτυξη υπευθυνότητας ενώ, μέσω της ιστορίας των περιπετειών της οικογένειας του Αλμπέρτου, τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να διευρύνουν τους ορίζοντες και την αντίληψή τους²².

Ακόμη, στην προσπάθειά του να αγγίξει όσο το δυνατόν περισσότερους μαθητές, το Εβραϊκό Μουσείο προχώρησε στη δημιουργία Μουσειοσκευών. Κάθε Μουσειοσκευή περιέχει πλούσιο εποπτικό και διαδραστικό υλικό για μια ζωντανή παρουσίαση στην τάξη, καθώς και ενημερωτικό υλικό για τον διδάσκοντα.

Πρόκειται για μια καινοτομία η οποία βασίζεται σε δοκιμασμένη μουσειακή πρακτική, και σκοπό έχει, είτε να προετοιμάσει τα παιδιά για την επίσκεψή τους στο Μουσείο, είτε να προσφέρει - κυρίως για μαθητές που δεν έχουν τη δυνατότητα να επισκεφθούν το Μουσείο - την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με το υλικό του Μουσείου και να ενημερωθούν για τα θέματα που εξετάζει, μέσα στην τάξη τους.

Η πρώτη Μουσειοσκευή με θέμα «Κρυμμένα παιδιά στην Ελλάδα της Κατοχής» βασίστηκε στην ομώνυμη έκθεση του Εβραϊκού Μουσείου και μπορεί να συνοδευτεί από την περιοδεύουσα μορφή της έκθεσης, για ταυτόχρονη παρουσίαση. Η Μουσειοσκευή παρουσιάζει τις ιστορίες παιδιών Εβραϊκής καταγωγής από όλη την Ελλάδα που έζησαν τα γεγονότα της εποχής. Λόγω των ηλικιών στις οποίες απευθύνεται, αποφεύγεται ο τονισμός της φρίκης, χωρίς όμως να αποσιωπάται το έγκλημα. Γι αυτό δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στις ιστορίες των κρυμμένων παιδιών, ενώ, με αναφορές σε σημερινές γενοκτονίες και θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, γίνεται η σύνδεση με το σήμερα, ώστε να τονίζεται η χρησιμότητα της μνήμης για την αποφυγή ενός Ολοκαυτώματος στο μέλλον.

Η δεύτερη Μουσειοσκευή με τίτλο «Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, 1941-’44», δημιουργήθηκε με αφορμή την ομότιτλη περιοδεύουσα έκθεση. Το πλούσιο εποπτικό και ενημερωτικό υλικό της είναι σχεδιασμένο για χρήση στην τάξη και

²² Το Εβραϊκό Μουσείο της Αθήνας <http://www.jewishmuseum.gr> τελ.πρόσβαση 04.12.2017

σκοπό έχει να εισάγει τους μαθητές στο θέμα με τρόπο ενδιαφέροντα και παραστατικό. Απευθύνεται κυρίως σε μαθητές Γυμνασίου και στοχεύει να εμπλουτίσει το αναλυτικό πρόγραμμα του σχολείου και να αποτελέσει αφετηρία για την εξέταση και άλλων σχετικών θεμάτων της Ιστορίας²³.

B2.4. Συλλογές

Η μοναδική συλλογή του Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδος περιλαμβάνει πάνω από 8.000 αντικείμενα, με παλιότερα ορισμένα υφάσματα και γαμήλια συμβόλαια του 16ου αιώνα. Ενδύματα και αντικείμενα οικιακής χρήσης συγκροτούν την καρδιά του εθνογραφικού χαρακτήρα του Μουσείου και προσφέρουν μια ανάγλυφη εικόνα της καθημερινής ζωής στις Ελληνοεβραϊκές κοινότητες, από το 18ο μέχρι και τον 20ο αιώνα.²⁴

B2.5. Έρευνα για το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας

Το συγκεκριμένο τμήμα της παρούσας εργασίας αφορά την προσπάθεια συγκέντρωσης περαιτέρω πληροφοριών για τον τρόπο λειτουργίας του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδας και ειδικότερα σχετικά με τις δράσεις που πραγματοποιούνται σε αυτό, τον τρόπο παρουσίασης του Ολοκαυτώματος, τις γνώσεις που αποκομίζουν οι επισκέπτες μετά από την επίσκεψή τους στο Μουσείο, αλλά και τις συνεργασίες που έχει αναπτύξει αυτό με διάφορους φορείς και μουσεία.

Προκειμένου να συγκεντρωθούν οι ανωτέρω πληροφορίες σχετικά με τα λειτουργία του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδας, επιδιώχθηκε η διενέργεια συνέντευξης με αρμόδιο υπάλληλο του μουσείου²⁵. Στα πλαίσια της προαναφερθείσας συνέντευξης συντάχθηκε ένα ειδικά διαμορφωμένο ερωτηματολόγιο, με το οποίο ζητήθηκε από την αρμόδια υπάλληλο να απαντήσει στις εξής ερωτήσεις:

- 1) Πραγματοποιούνται εκπαιδευτικά προγράμματα/ δράσεις στο Μουσείο; Ποια είναι αυτά και που απευθύνονται; Απαριθμήστε τα αν μπορείτε...

²³ Το Εβραϊκό Μουσείο της Αθήνας <http://www.jewishmuseum.gr> τελ.πρόσβαση 04.12.2017

²⁴ Το Εβραϊκό Μουσείο της Αθήνας <http://www.jewishmuseum.gr> τελ.πρόσβαση 04.12.2017

²⁵ Το ερωτηματολόγιο της παρούσας εργασίας απαντήθηκε από την κα. Αλεξάνδρα Πατρικίου, Ερευνήτρια Ε.Μ.Ε., Διδάκτορα Σύγχρονης Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, η οποία διενεργεί ερευνητικό έργο στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας.

- 2) Ποιοι φορείς (και αν υπάρχουν) έχουν αναπτύξει συνεργασία με το Μουσείο; Ποιοι φορείς στηρίζουν τις δράσεις του Μουσείου;
- 3) Πως παρουσιάζεται το ολοκαύτωμα μέσα από το Μουσείο; Τι διαφορές και ομοιότητες αν γνωρίζετε έχει με αλλά εβραϊκά Μουσεία της Ελλάδας ή/και της Ευρώπης;
- 4) Τι μαθαίνουν οι επισκέπτες για την Εβραϊκή γενοκτονία από την επίσκεψή τους στο Μουσείο;
- 5) Τι άλλες δράσεις (αν υπάρχουν άλλες δράσεις) διοργανώνονται από το Μουσείο στα πλαίσια της ενημέρωσης του κοινού;
- 6) Υπάρχει απήχηση από τους συμμετέχοντες στους οποίους απευθύνεστε; Υπάρχει συμμετοχή;

Στη συνέχεια, παρατίθενται αναλυτικά οι απαντήσεις που δόθηκαν στα πλαίσια της προαναφερθείσας συνέντευξης για κάθε μια από τις ανωτέρω ερωτήσεις.

B.2.5.1. Εκπαιδευτικά προγράμματα/ δράσεις

Σύμφωνα με την αρμόδια υπάλληλο, στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας πραγματοποιείται πληθώρα εκπαιδευτικών προγραμμάτων, τα θέματα των οποίων αντιστοιχούν στις θεματικές ενότητες της μόνιμης συλλογής του Μουσείου (Συναγωγή, Εβραϊκές Γιορτές, κ.τ.λ.), ενώ για κάθε περιοδική έκθεση δημιουργείται ειδικό πρόγραμμα²⁶.

Το κύριο πρόγραμμα υλοποιείται κατά την έναρξη της σχολικής περιόδου, σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας, στα πλαίσια του μαθήματος των θρησκευτικών. Στη διάρκεια του συγκεκριμένου προγράμματος δίνεται στους μαθητές η δυνατότητα να γνωρίσουν την εβραϊκή θρησκεία, ενώ ταυτόχρονα ενημερώνονται για το Ολοκαύτωμα και τι συνέβη σε αυτό, στο πλαίσιο της ιστορικής εκμάθησης του προγράμματος. Επιπλέον, οι μαθητές μαθαίνουν για την τύχη των Εβραίων και των άλλων θυμάτων του Ολοκαυτώματος και πραγματοποιείται συζήτηση για τα ηθικά ζητήματα που προκύπτουν.

²⁶ Το Εβραϊκό Μουσείο της Αθήνας <http://www.jewishmuseum.gr> τελ.πρόσβαση 04.12.2017

Παράλληλα, διάφορες δράσεις ενημέρωσης του κοινού λαμβάνουν χώρα στο μουσείο κατά την ημέρα του Ολοκαυτώματος (27 Ιανουαρίου) κάθε χρόνο. Επιπλέον, στο μουσείο εκτίθεται μια μόνιμη συλλογή για το Ολοκαύτωμα, η οποία είναι προσβάσιμη σε όλες τις εκπαιδευτικές κλίμακες από το δημοτικό έως και το λύκειο.

Τέλος, το μουσείο συνεργάζεται με διάφορες εκθέσεις σύγχρονης τέχνης, οι οποίες έχουν σαν θεματική ενότητα το Ολοκαύτωμα και στις οποίες δανείζει προς παρουσίαση αντικείμενα από την έκθεσή του, ενώ κατά περιόδους αναλαμβάνει και την υλοποίηση εκθέσεων με θέμα το Ολοκαύτωμα πέρα από τους χώρους του μουσείου. Ορισμένες από τις πιο πρόσφατες περιοδεύουσες εκθέσεις που έχει πραγματοποιήσει το μουσείο, σε συνεργασία με άλλα ιδρύματα και φορείς, είναι οι εξής²⁷:

- «Συναγωνιστής: Έλληνες Εβραίοι στην Εθνική Αντίσταση», στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων.
- «Κρυμμένα Παιδιά στη Ελλάδα της Κατοχής», στο κατάλυμα της Γαλλίας στη Ρόδο.
- Έκθεση καλλιτεχνικής φωτογραφίας με τίτλο: “Ιερά και Σύμβολα. Οι Συναγωγές της Ελλάδας”, στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων.
- «Συναγωνιστής: Οι Έλληνες Εβραίοι στην Εθνική Αντίσταση», στο Προξενείο της Νέας Υόρκης και σε άλλες περιοχές όπως στην Ουάσιγκτον, στο Μουσείο Εθνικής Αντίστασης Κορυσχάδων (Καρπενήσι), στο Μουσείο της Πόλης του Βόλου και στο Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

B.2.5.2. Συνεργαζόμενοι φορείς

Σύμφωνα με τα όσα απαντήθηκαν κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας έχει αναπτύξει συνεργασίες με πολλά ελληνικά (π.χ. το Παιδικό Μουσείο, το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο και το Μουσείο Ισλαμικής Τέχνης) και ξένα ιδρύματα (π.χ. Εβραϊκό Μουσείο Φρανκφούρτης, το U.S. Holocaust Memorial Museum στην Ουάσιγκτον, το ίδρυμα Yad Vashem στην Ιερουσαλήμ, το Ινστιτούτο Goethe της Θεσσαλονίκης, το Εβραϊκό Πανεπιστήμιο της Ιερουσαλήμ, το Εβραϊκό Μουσείο της Πράγας και το Imperial War Museum του Λονδίνου), καθώς και με διάφορες οργανώσεις. Επιπλέον το μουσείο, αναπτύσσει συνεργασίες με

²⁷ Το Εβραϊκό Μουσείο της Αθήνας <http://www.jewishmuseum.gr> τελ.πρόσβαση 04.12.2017

διαφόρους κρατικούς φορείς, όπως τα υπουργεία Εξωτερικών, Πολιτισμού, Τύπου, Παιδείας, με στόχο την εκπόνηση ερευνητικών προγραμμάτων τη δημιουργία διεθνών περιοδεουσών εκθέσεων.

Μέσα από τις ανωτέρω συνεργασίες, το μουσείο επιδιώκει τόσο την καταγραφή και φωτογράφιση εβραϊκών μνημείων που χάνονται με τη πάροδο του χρόνου, όσο και τη καταγραφή του πληθυσμού των ισραηλιτικών κοινοτήτων της Ελλάδος. Η διαδικασία αυτή συμβάλλει στην κατάρτιση εξιδανικευμένων μελετών γύρω από τη ζωή και την παράδοση των ρωμανιωτών και σεφαραδειτών Εβραίων της Ελλάδος.

Τέλος, το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας συνεργάζεται με μουσεία του εσωτερικού και του εξωτερικού αποσκοπώντας στην ανταλλαγή αντικειμένων με αυτά, ώστε να είναι δυνατή η πρόσβαση σε ορισμένα εκθέματα του μουσείου από μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού που επισκέπτεται τα συγκεκριμένα μουσεία.

B.2.5.3. Παρουσίαση Ολοκαυτώματος

Μέσα από τη συνέντευξη δόθηκαν πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο παρουσίασης του Ολοκαυτώματος, ο οποίος είναι συμβατός με τα όσα προτείνονται από μουσεία και φορείς του εξωτερικού. Στην συλλογή του μουσείου εντάσσεται πληθώρα αντικείμενων σχετικών με το Ολοκαύτωμα, τα παλαιότερα εκ των οποίων χρονολογούνται στο 3ο αιώνα π.Χ. και η έκθεσή τους στο κοινό οργανώνεται, ανάλογα με το είδος τους, στις παρακάτω 5 θεματικές ενότητες:

α) Συλλογή judaica: Η συλλογή αυτή περιλαμβάνει αντικείμενα της εβραϊκής θρησκευτικής τέχνης, τα οποία προορίζονταν τόσο για χρήση στη συναγωγή, όσο και για την οικιακή λατρεία. Ιδιαίτερα σημαντική υποκατηγορία της συγκεκριμένης συλλογής αποτελούν τα χειρόγραφα και ειδικότερα τα σπάνια αλεφιοτ (φυλαχτά για το κρεβάτι του νεογέννητου) και κετουμποτ (γαμήλια συμβόλαια).

β) Ιστορική συλλογή: Στη συγκεκριμένη συλλογή περιλαμβάνονται σπάνια βιβλία, χειρόγραφα έγγραφα, επιτύμβιες πλάκες και αφιερωματικές στήλες, φωτογραφίες, νομίσματα, μετάλλια, επιγραφές, καθώς και υλικό εφημερίδων και περιοδικών, στα οποία αποτυπώνεται η μακράιωνη ιστορία των ελλήνων Εβραίων.

γ) Η εθνολογική - λαογραφική συλλογή: Η συγκεκριμένη συλλογή κρίνεται από τους υπευθύνους του μουσείου ως ιδιαίτερος σημαντική και ενδιαφέρουσα,

καθώς σε αυτήν εντάσσονται ρωμανιώτικες και σεφαραδίτικες ενδυμασίες από τα τέλη του 18ου αιώνα έως και τις αρχές του 20ου αιώνα. Ειδικότερα, η συλλογή αυτή περιλαμβάνει κοσμήματα, υποδήματα, κεντήματα, οικιακά σκεύη, υφάσματα, στρατιωτικές στολές, αστικές, θρησκευτικές και νυφικές ενδυμασίες, καθώς και ενδυμασίες για την περιτομή.

δ) Συλλογή Β' Παγκοσμίου Πολέμου: Στη συλλογή αυτή κατατάσσονται σπάνια ιστορικά έγγραφα, αρχειακό υλικό, φωτογραφίες, μαρτυρίες, εφημερίδες, περιοδικά και προσωπικά αντικείμενα από την περίοδο της κατοχής, καθώς και στολές έπο τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στην συγκεκριμένη συλλογή έχει ενταχθεί και η κατηγορία των μαρτυριών, η οποία περιλαμβάνει το αρχείο προφορικής ιστορίας, όπου περιλαμβάνονται περισσότερες από 100 μαρτυρίες επιζώντων του Ολοκαυτώματος.

ε) Η συλλογή σύγχρονης τέχνης: Η συγκεκριμένη συλλογή δημιουργήθηκε με σκοπό την ανάδειξη και τη διάδοση της σύγχρονης καλλιτεχνικής και πολιτιστικής δημιουργίας των ελλήνων Εβραίων. Σε αυτή περιλαμβάνονται έντυπα, χαρακτηριστικά, πίνακες ζωγραφικής, σχέδια και γλυπτά, καθώς και έργα τέχνης από έλληνες εβραίους καλλιτέχνες, αλλά όχι αποκλειστικά.

B.2.5.4. Γνώσεις επισκεπτών για την Εβραϊκή γενοκτονία

Όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω κατά τη συνέντευξη διατυπώθηκε ερώτηση σχετικά με τις γνώσεις για την Εβραϊκή γενοκτονία που μπορούν να αποκομίσουν οι επισκέπτες μετά από την επίσκεψή τους στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας. Στην ερώτηση αυτή επισημάνθηκε ότι το επίπεδο γνώσης και πληροφοριών που αποκομίζει ο κάθε επισκέπτης εξαρτάται κυρίως από την ηλιακή ομάδα στην οποία απευθύνονται οι εκθέσεις και οι δράσεις του μουσείου.

Επισημάνθηκε ότι βασικός στόχος του μουσείου είναι να εντάξει το ολοκαύτωμα στο ιστορικό του πλαίσιο και να μην το παρουσιάζει ως κάτι αυτοτελές. Επίσης, η έκθεση δεν επικεντρώνεται μόνο στην παρουσίαση στο κοινό μόνο του αριθμού των ανθρώπων που χάθηκαν κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, αλλά ολόκληρης της ζωής τους πριν και μετά το ολοκαύτωμα. Με αυτό τον τρόπο επιδιώκεται να δοθεί στα άτομα αυτά πραγματική υπόσταση και όνομα και να μην επαρκεί μια απλή καταγραφή του αριθμού εκείνων που χάθηκαν.

Επίσης, δόθηκε έμφαση στο γεγονός ότι για το μουσείο αποτελεί ιδιαίτερο χρέος και δυσκολία συνάμα, η συνειδητοποίηση από τους επισκέπτες ότι το συγκεκριμένα γεγονός (ολοκαύτωμα) έλαβε χώρα σε έλληνες πολίτες με ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις σε σχέση με τους υπόλοιπους έλληνες πολίτες. Τέλος, ιδιαίτερο κρίσιμο θεωρείται από τους υπευθύνους του μουσείου, οι επισκέπτες να κατανοήσουν την πολυπλοκότητα του φαινομένου των εμπειριών, δηλαδή να καταλάβουν ότι οι εμπειρίες των εβραίων, ανάλογα με την περιοχή που διέμεναν στην Ελλάδα, διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό και δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται σαν ένα ενιαίο σύνολο.

B.2.5.5. Δράσεις για την ενημέρωση του κοινού

Το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας πέρα από τα προγράμματα που αναφέρθηκαν ανωτέρω διοργανώνει και διάφορες δράσεις, με στόχο την ενημέρωση του κοινού, οι οποίες περιλαμβάνουν ξεναγήσεις, οικογενειακά προγράμματα και εκθέσεις. Παράλληλα, στο μουσείο λειτουργούν εκπαιδευτικά σεμινάρια για δάσκαλους και καθηγητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και τους παρέχεται το ανάλογο εκπαιδευτικό υλικό. Άλλες δράσεις που αναπτύσσονται από το μουσείο είναι οι εξής:

α) Οι εκδόσεις που περιλαμβάνουν τον επίσημο οδηγό του μουσείου και την περιοδική ενημερωτική του έκδοση και κατανέμονται σε τρεις θεματικούς άξονες: τη μόνιμη έκθεση του μουσείου, τις περιοδικές του εκθέσεις και τα εκπαιδευτικά προγράμματα. Επισημαίνεται ότι όλες οι έντυπες και πληροφοριακές εκδόσεις του μουσείου εκδίδονται τόσο στην ελληνική, όσο και στην αγγλική γλώσσα, καθώς μεγάλο ποσοστό των επισκεπτών του μουσείου προέρχεται από χώρες πέραν της Ελλάδας.

β) Εντός του μουσείου έχει δημιουργηθεί ειδικό τμήμα προληπτικής συντήρησης, το οποίο στεγάζεται σε ειδικά διαμορφωμένο και μονωμένο χώρο στο υπόγειο του μουσείου. Οι αρμοδιότητες του συγκεκριμένου τμήματος περιλαμβάνουν την καταγραφή, συντήρηση και αρχειοθέτηση των αντικειμένων που εντάσσονται στις συλλογές του μουσείου και οι οποίες πραγματοποιούνται σε συνθήκες προηγμένης ασφάλειας και αποθήκευσης.

γ) Το μουσείο διαθέτει βιβλιοθήκη, η οποία διαθέτει πάνω από 3500 τίτλους βιβλίων ταξινομημένους σε 31 διαφορετικές θεματικές κατηγορίες. Επιπλέον, ο

χώρος της βιβλιοθήκης φιλοξενεί το οπτικοακουστικό αρχείο του μουσείου, το οποίο αποτελείται από κασέτες, βιντεοταινίες και ψηφιακούς δίσκους και στο οποίο καταγράφεται η μουσική παράδοση των ελλήνων εβραίων. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημανθεί ότι η βιβλιοθήκη του μουσείου δεν είναι δανειστική, αλλά το υλικό της διατίθεται στο κοινό μόνο για ανάγνωση και έρευνα κατόπιν σχετικής αιτήσεως.

δ) Το φωτογραφικό αρχείο του μουσείου, το οποίο περιλαμβάνει σημαντικό αριθμό πρωτότυπων φωτογραφιών, έντυπων αντιγράφων και διαφανειών. Τα προαναφερόμενα αρχεία είναι ταξινομημένα σε εκατό θεματικές κατηγορίες, οι οποίες καλύπτουν όλο το εύρος της εβραϊκής ζωής και παράδοσης στην Ελλάδα για το χρονικό διάστημα από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι και σήμερα. Επισημαίνεται ότι το φωτογραφικό αρχείο είναι προσβάσιμο για το κοινό μόνο για ερευνητικούς και μελετητικούς σκοπούς και κατόπιν αιτήσεως.

B.2.5.6. Απήχηση

Πέραν των ανωτέρω ερωτήσεων διατυπώθηκε και ερώτηση σχετικά με την απήχηση των συμμετεχόντων προς τους οποίους απευθύνεται το στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας. Σε αυτό η ερωτώμενη απάντησε ότι παρατηρείται μεγάλη απήχηση από το κοινό. Ειδικότερα επισημάνθηκε ότι η ένταξη του Ολοκαυτώματος στο μάθημα ιστορίας στα σχολεία έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον των νέων ανθρώπων να γνωρίσουν το παρελθόν και να ενημερωθούν σχετικά με το τι πραγματικά συνέβη. Παράλληλα, το μουσείο, σε μια προσπάθεια διεύρυνσης της απήχησης του στο μαθητικό κοινό, στέλνει υλικό από αντίγραφα του μουσείου (μουσειοσκευές) σε σχολεία δυσπρόσιτων περιοχών του Ελλαδικού χώρου, που δεν έχουν τη δυνατότητα να επισκεφτούν το μουσείο και να έρθουν σε επαφή με αντικείμενά του. Ακόμη, το συγκεκριμένο υλικό είναι δυνατό να σταλθεί σε σχολεία σαν πρώτη γνωριμία πριν από την επίσκεψή τους στο μουσείο, ως μία μορφή προετοιμασίας για ότι πρόκειται να δουν στις αίθουσες του μουσείου.

ΜΕΡΟΣ Γ' – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Γ1. Η ιστορία του Ολοκαυτώματος μέσα από το Μουσείο Ελλάδος

Με βάση όσα αναπτύξαμε παραπάνω, βρισκόμαστε μπροστά στη διαπίστωση του καθοριστικού ρόλου που μπορεί να παίζει ένα Μουσείο, ως φορέας συντήρησης της συλλογικής μνήμης. Υπάρχει μία σχέση που διατηρεί μια κοινωνία με το παρελθόν της και κυρίως τους περίπλοκους μηχανισμούς μέσα από τους οποίους δημιουργείται αυτό που ονομάζουμε συλλογική μνήμη. Στην ουσία η Ιστορία αποτελεί την επιβεβαίωση ότι το παρελθόν ανακατασκευάζεται με βάση το παρόν, αλλά και ότι το παρόν ερμηνεύεται με βάση το παρελθόν.

Σε αυτό το σημείο, αξίζει να αναφερθούμε και στη μελέτη του Γ. Κόκκινου, «Το Ολοκαύτωμα»²⁸ η οποία αποτελεί μια πολύ προσεκτική ανάλυση του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίστηκε το Ολοκαύτωμα ως παρελθόν στις ευρωπαϊκές κυρίως χώρες. Παρακολουθεί με πολύ ενδελεχή τρόπο την προσπάθεια των ευρωπαϊκών χωρών αμέσως μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου να ξαναγράψουν την ιστορία τους, έτσι ώστε να συγκροτήσουν μια όσο το δυνατό λιγότερο προβληματικό εθνικό παρελθόν: καθώς το μεταπολεμικό καθεστώς παγωνόταν, οι δύο υπερδυνάμεις του Ψυχρού Πολέμου αντλούσαν τη νομιμοποίησή τους από τον πόλεμο εναντίον των δυνάμεων του Άξονα.

Έτσι, οι ευρωπαϊκές χώρες προκειμένου να αντιμετωπίσουν τη νέα μεταπολεμική πραγματικότητα έπρεπε είτε να επικαλεστούν ένα μεγαλειώδες αντιστασιακό παρελθόν ή να κατασκευάσουν την ταυτότητα του θύματος του ναζισμού, όπως συνέβη στην περίπτωση της Αυστρίας. Αν αυτό το παρελθόν ήταν πραγματικό ή επινοημένο αυτό είχε ελάχιστη σημασία καθώς αυτό που μετρούσε τη δεδομένη εκείνη χρονική συγκυρία ήταν να διατηρηθεί η εθνική συνοχή και να μπορέσουν οι χώρες αυτές να συμπορευθούν δίπλα στους νικητές του άξονα. Σε αυτή τη συγκυρία, το Ολοκαύτωμα υπήρξε πάντοτε ένα βαθιά τραυματικό παρελθόν που όλοι προτιμούσαν να αποφύγουν τη μνημόνευσή του και να το αποσιωπήσουν.

²⁸ Κόκκινος, Γ. (2015) «Το Ολοκαύτωμα. Η διαχείριση της τραυματικής μνήμης: θύτες και θύματα», Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός

Ως αποτέλεσμα, προέκυψαν ρωγμές στο εθνικό αφήγημα, καθώς έφερνε στο φως διαστάσεις της εθνικής ιστορίας για τις οποίες καμία χώρα δεν ήταν διατεθειμένη να μιλήσει, όπως τα ζητήματα του σύγχρονου αντισημιτισμού, του δωσιλογισμού και τη γενικότερη συνεργασία των ντόπιων ανά την Ευρώπη με τις δυνάμεις του Άξονα.

Μετά το 1989, μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού και την επανένωση της Γερμανίας και μέχρι σήμερα, για να επιτευχθεί μια εύχρηστη και αποδεκτή ευρωπαϊκή ταυτότητα βρίσκεται σε εξέλιξη μια επανεκτίμηση των επιτευγμάτων και των αποτυχιών της μεταπολεμικής Ευρώπης. Χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτής της διαδικασίας υπήρξε η αναβίωση της ιστορικής μνήμης, η επαναδιαπραγμάτευση των βεβαιωτήτων της ιστορίας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, έτσι όπως είχαν αποκρυσταλλωθεί μέχρι το 1989. Έτσι, το Ολοκαύτωμα έγινε προνομιακός τόπος της ευρωπαϊκής μνήμης.

Η τάση αυτή, μεταφράστηκε διαφορετικά σε κάθε σημείο της Ευρώπης: ενδεικτικά θα αναφέρουμε πως στη Γερμανία η ανέγερση του Μνημείου των Εβραίων Θυμάτων του Ολοκαυτώματος έγινε συμβολικά το όχημα για να αντιμετωπίσει η χώρα την πιο σκοτεινή πλευρά της ιστορίας της ενώ για τις πρώην ανατολικές χώρες η ανάδειξη της μνήμης του Ολοκαυτώματος έγινε το όχημα της ένωσης τους με την υπόλοιπη Ευρώπη.

Πιο συγκεκριμένα, για το Ελληνικό παράδειγμα, δεν έχουμε καταφέρει -σε αντίθεση με τη Γερμανία, που «τακτοποίησε» τους λογαριασμούς της με το ένοχο παρελθόν της- να συγκροτήσουμε ενιαίο συναινετικό μνημονικό αφήγημα (Δρομπούκη, 2014). Συχνά γίνεται λόγος για τη μνήμη του πολέμου στην Ελλάδα, χωρίς όμως να έχει αναπτυχθεί, πέρα από τις σχετικές αναφορές, σοβαρός προβληματισμός γύρω από τις πολιτικές της μνήμης και τη διαχείριση του παρελθόντος.

Σύμφωνα με την Οντέτ Βαρόν-Βασάρ, στο έργο της «Η ανάδυση μίας δύσκολης μνήμης. Κείμενα για τη γενοκτονία των Εβραίων» (2013), κατά τις δεκαετίες του 40 και του 50, τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, οι ίδιοι οι Εβραίοι επιζώντες, επιχειρώντας να μιλήσουν για όσα τους συνέβησαν, βρίσκονται αντιμέτωποι με ένα τείχος αδιαφορίας. Το φαινόμενο αυτό δεν περιοριζόταν μόνο στην Ελληνική επικράτεια ενώ σε άλλες περιπτώσεις η αδιαφορία γινόταν δυσπιστία. Παράλληλα, δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε και την ανάγκη των επιζήσαντων να ξεχάσουν ώστε να προχωρήσουν.

Κατά την επόμενη δεκαετία του 60, αν και διεθνώς το ενδιαφέρον αναζωπυρώνεται, στην Ελλάδα η σιωπή συντηρείται. Οι πολιτικές συνθήκες στην χώρα δε βοηθούν άλλωστε να μιλήσει για μια θλιβερή ιστορία: πρόκειται για την περίοδο αμέσως μετά τα «πέτρινα χρόνια». Ελάχιστες οι εξαιρέσεις καταγραφής του γεγονότος σε ιστορικά βιβλία και μυθιστορήματα (Βασάρ, 2013).

Ακολουθεί η δεκαετία του 70 όταν και ξεκινά το ενδιαφέρον από επίσημους ελληνοεβραϊκούς φορείς, ειδικά από την Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης. Στην δεκαετία του 80 αναδύεται η μνήμη του Άουσβιτς παράλληλα με μια διεθνή αφύπνιση των δυτικών κοινωνιών σχετικά με τη γενοκτονία. Γίνεται φανερό πως για καμία κοινότητα δεν είναι εύκολο να ιστοριοποιήσει και να εντάξει αυτή τη μνήμη στο εθνικό της αφήγημα με ευκολία. Η δεκαετία που ακολούθησε, αυτή του 90, χαρακτηρίζεται από ένα μεγάλο εκρηκτικό ενδιαφέρον για το ζήτημα με πυκνότερες αφηγήσεις από μεριάς επιζησάντων και τις πρώτες επιστημονικές προσεγγίσεις αλλά και ντοκιμαντέρ (Βασάρ, 2013).

Τέλος, κατά τη δεκαετία του 2000 η εκδοτική κίνηση συνεχίζεται με διατριβές και μεταφράσεις. Η πιο σημαντική στροφή όμως είναι αυτή που φανερώνει αλλαγή στάσης και αντιλήψεων από πλευράς πολιτείας με την έμπρακτη εκδήλωση ενδιαφέροντος από πλευράς κράτους να ενισχύσει αυτή τη καταγραφή (Βασάρ, 2013).

Όσον αφορά στο ίδιο το γεγονός, όσο μεγαλύτερη ήταν η αποδοχή του Ολοκαυτώματος ως του αρχέτυπου της Γενοκτονίας, τόσο μεγάλωνε η ανάγκη αναφοράς του για νομιμοποιητικούς λόγους. Η μετατροπή του Ολοκαυτώματος σε ηθική σταθερά από ιστορικό ζήτημα συντελεί στην αποϊστορικοποίησή του και την υπονόμηση της σημαντικότητάς του.

Ο ρόλος λοιπόν ενός μουσείου μνήμης στο παραπάνω πλαίσιο, στη σύγχρονη κοινωνία, αποτελεί ίσως τον πλέον εκπαιδευτικό παράγοντα στη σύσταση μίας ιστορικής αφήγησης που θα αποκαταστήσει την ιστορική αλήθεια μέσω τεκμηρίων και κειμηλίων.

Σημαντικό ρόλο σε αυτή τη προσπάθεια θα πρέπει να παίζουν οι νέες τεχνολογίες που βοηθούν τον επισκέπτη να «βιώσει» μια εμπειρία και τον απομακρύνουν από τη παραδοσιακή εικόνα ενός χώρου με ανέγγιχτα εκθέματα. Οι χώροι θα πρέπει να είναι πιο δυναμικοί και το παράδειγμα της στροφής του Μουσείου Μνήμης στην

Ουάσινγκτον φανερώνει πως το Μουσείο είναι ένα επικοινωνιακό μέσο μετάδοσης ιστορικής πληροφορίας και όχι ένα στατικό σημείο.

Η Βασάρ (2013) διακρίνει δύο τύπους μουσείων, το Αμερικανικό μοντέλο και το Ευρωπαϊκό. Το Αμερικανικό εστιάζει στο Εβραϊκό δράμα και αγνοεί σχεδόν την Αντίσταση σαν κάτι μακρινό που εκτυλίχθηκε την Ευρώπη ενώ συχνά κατηγορείται πως είναι πολύ «σκληρό» για τον επισκέπτη και ίσως δημιουργεί αποστροφή. Η λογική των Μουσείων της Αμερικής βασίζονται περισσότερο στο θέαμα, έχουν υποχρεωτική πορεία και συγκεκριμένο χρόνο παραμονής στην κάθε αίθουσα, και δεν επιτρέπουν την ελευθερία κινήσεων που διακρίνει τα Ευρωπαϊκά μουσεία. Το ίδιο το Μουσείο της Ουάσινγκτον χρησιμοποίησε ένα τσιμεντένιο κτίριο που επιβάλλει στον επισκέπτη την υπενθύμιση πως η πρόθεση των Ναζί ήταν να χειριστούν τα στρατόπεδα θανάτου ως επιχείρηση ενώ γενικότερα επικρατεί η κριτική άποψη πως το μουσείο αυτό δρα ιδιαίτερα συγκινησιακά υποβάλλοντας ίσως και εκβιάζοντας συναισθήματα.

Αντίθετα, η ευρωπαϊκή μουσειακή προσέγγιση αφορά περισσότερο στη καλλιέργεια ενός αισθήματος περισυλλογής και διακρίνει τα επίπεδά της όχι απαραίτητα χρονολογικά αλλά εννοιολογικά, με βάση τις θεματικές ενότητες του αντικειμένου που πραγματεύεται. Η επίσκεψη είναι πιο προσωπική, και ο ρόλος πιο ενεργός καθώς η διαδρομή που θα ακολουθήσει ο επισκέπτης είναι λίγο πολύ ελεύθερη περιορισμών. Κυριαρχεί η μη επιβολή του ήχου ως ένδειξη σεβασμού προς τον επισκέπτη, κύριο διαφοροποιητικό στοιχείο μουσειακής λογικής σε σχέση με το αμερικανικό μοντέλο. Τέλος, η Βάσαρ (2013) σημειώνει πως σημαντικό στοιχείο στο στήσιμο μίας μουσειακής έκθεσης, αποτελεί η εκλαΐκευση της ώστε διαφορετικά κοινά να μπορούν να κατανοήσουν και να αλληλεπιδράσουν με το περιεχόμενο της.

Το Μουσείο της Αθήνας πλησιάζει μπορούμε να πούμε περισσότερο προς το Ευρωπαϊκό μοντέλο που περιγράφει η Βασάρ, χωρίς να θέλουμε να μειώσουμε στο ελάχιστο την Αμερικανική προσέγγιση από τη οποία μπορούμε να κερδίσουμε, εφαρμόζοντας πρακτικές διαδραστικότητας και βίντεο, με τη χρήση νέων τεχνολογιών που φέρνουν το νεανικό κοινό εγγύτερα στα Μουσεία.

Κρίνουμε ωστόσο πως το ζήτημα ωστόσο δεν έγκειται τόσο στον τρόπο παρουσίασης αλλά στον ρόλο του Μουσείου σήμερα ως φορέα ιστορικής μνήμης και κατά πόσον η ιστορική αυτή μνήμη έχει αποκρυσταλλωθεί με το πέρασμα των χρόνων. Σήμερα, η

Εβραϊκή κοινότητα Θεσσαλονίκης και τα Εβραϊκά Μουσεία Αθηνών και Θεσσαλονίκης επιδεικνύουν σημαντικό εκδοτικό έργο ενώ ελληνο-εβραϊκές οργανώσεις ανά τον κόσμο, οδήγησαν την Ελλάδα να αναγνωρίσει τη συνεισφορά των Ελλήνων Εβραίων στην Ελληνική ιστορία και να τιμήσει τις απώλειές τους στο Ολοκαύτωμα (Fleming, 2009).

Παράλληλα ωστόσο, ο αντισημιτισμός δεν έχει εκλείψει από την χώρα: υπάρχει ακόμη το επιχείρημα πως οι Έλληνες Εβραίοι δεν είναι Έλληνες. Μνημεία βεβηλώνονται άμα τη ανέγερση τους και ακόμη και αν η επίσημη θέση της εκκλησίας είναι η καταδίκη του αντισημιτισμού, πολλοί είναι οι εκκλησιαστικοί ηγέτες στην Ελλάδα που αναπτύσσουν δημοσίως αντισημιτικές θέσεις (Fleming, 2009). Συχνή είναι και η εξίσωση σιωνισμού και ιουδαϊσμού και η ταύτιση με τις Παλαιστινιακές πολιτικές θέσεις έναντι του Ισραήλ. Συνολικά, μπορούμε να αναφέρουμε πως περισσότερο από το μισό του πληθυσμού εμφορείται από αντι-εβραϊσμό σύμφωνα με σφυγμομετρήσεις.

Η Ελληνική κοινωνία όντας ομογενείς σε μεγάλο βαθμό, δυσκολεύεται να αντιμετωπίσει ζητήματα πολυπολιτισμικότητας, ιδιαίτερα δε όταν έχει χτίσει την εθνική της συνείδηση πάνω σε αυτήν την ομοιογένεια. Παράλληλα, η αφήγηση σε σχέση με το Ολοκαύτωμα συχνά εστιάζει στην επιβράβευση των Χριστιανών που βοήθησαν στη διάσωση Εβραίων. Σήμερα η συρρικνωμένη εγχώρια εβραϊκή κοινότητα (περίπου 5.000 εβραίοι ζουν σήμερα στη Ελλάδα) κουβαλά τις δικές της οδυνηρές μνήμες, αλλά και την πραγματικότητα ενός αυξανόμενου αντισημιτισμού.

Η Σοά αλλάζει εποχή καθώς η ευθύνη μετατοπίζεται πλέον στη «δευτερογενή μνήμη» καθώς από τη στιγμή που δεν υπάρχουν πια επιζώντες, το Ολοκαύτωμα θα περάσει στις επόμενες γενιές «μετασχηματισμένο» ή και «αλλοιωμένο». Οι επόμενοι θα κληθούν να αναγάγουν τη μνήμη του σε συμβολική μνήμη ενάντια σε κάθε μορφή ξενοφοβίας και ρατσισμού» ενώ ήδη κυριαρχεί η τάση σε ολόκληρο τον κόσμο, να εντάσσεται το Ολοκαύτωμα στο ευρύτερο πλαίσιο των γενοκτονιών του 20ού αιώνα.

Στη σύγχρονη εποχή που διανύουμε, που τα διακυβεύματα της μνήμης είναι μεγάλα, το ζητούμενο ίσως είναι να παραμείνει ζωντανό το δίδαγμα και όχι (μόνο) το πένθος του Ολοκαυτώματος.

Βιβλιογραφία

Αντωνίου, Γ. Κοσμίδης, Σ. Ντίνας, Η. Σαλιτιέλ, Λ. (2017), *Αντισημιτισμός στην Ελλάδα σήμερα- εκφάνσεις, αίτια και αντιμετώπιση του φαινομένου*, Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ, Θεσσαλονίκη (προσβάσιμο από: https://gr.boell.org/sites/default/files/antisemitismos_lr.pdf)

Αρεντ, Χ. (2017), *Οι απαρχές του ολοκληρωτισμού. Πρώτο Μέρος: Αντισημιτισμός*, Εκδόσεις Νησίδες

Βάρων –Βασάρ, Ο. (2012), *Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης. Κείμενα για τη γενοκτονία των Εβραίων*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ιστορία & Πολιτική

Γεωργιάδου, Β. (2007), «Ιδεολογικές μεταμορφώσεις του ανισημιτισμού στη μεταπολεμική Ευρώπη» στο Γεωργιάδου, Β – Ρήγος, Α. (2007), *Αουσβιτς. Το γεγονός και η μνήμη του. Ιστορικές, κοινωνικές, ψυχαναλυτικές και πολιτικές όψεις της γενοκτονίας*, Εκδόσεις Καστανιώτη

Δρουμπούκη, Α-Μ. (2014), *Μνημεία της λήθης*, Εκδόσεις Πόλις

Καβαλα Μ. (2015), *Η καταστροφή των Εβραίων της Ελλάδας (1941-1944)*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (προσβάσιμο από: https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/4437/.../15562_02_MasterDocument.pdf)

Κόκκινος, Γ. (2015), *Το Ολοκαύτωμα. Η διαχείριση της τραυματικής μνήμης: θύτες και θύματα*, Gutenberg

Μόλχο, Ρ. (2005), «Προβλήματα ένταξης της Γενοκτονίας τη συλλογική εθνική μνήμη: η περίπτωση της Θεσσαλονίκης» στο στο Γεωργιάδου, Β – Ρήγος, Α. (2007), *Αουσβιτς. Το γεγονός και η μνήμη του. Ιστορικές, κοινωνικές, ψυχαναλυτικές και πολιτικές όψεις της γενοκτονίας*, Εκδόσεις Καστανιώτη

Μόλχο, Ρ. (2000), «The Jerusalem of the Balkans: Salonica 1856-1919», Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης (προσβάσιμο από: http://www.geocities.ws/LesJuifs_Salonique/molho.html)

Μπενβενίστε, Ρ. (2014), *Αυτοί που επέζησαν. Αντίσταση, Εκτόπιση, Επιστροφή. Θεσσαλονικείς Εβραίοι τη δεκαετία του 1940*, Εκδόσεις Πόλις

Πανταζής Β. (2015), *Αντιρατσιστική Εκπαίδευση*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

Ψαρράς, Δ. (2014), *Τα πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών*, Εκδόσεις Πόλις

Fleming K.E. (2009), *Ιστορία των Ελλήνων Εβραίων*, Εκδόσεις Οδυσσέα

Fleming K.E. (2007), «*The Stereotyped “Greek Jew” From Auschwitz-Birkenau to Israeli Popular Culture*», *Journal of Modern Greek Studies*, Vol. 25, No 1, pp. 17–40 by The Johns Hopkins University Press (προσβάσιμο από https://promo.press.jhu.edu/sites/default/files/samples/MGS_25.1fleming.pdf)

Katz J. (1980), *From Prejudice to Destruction: Anti-Semitism, 1700-1933*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts. (προσβάσιμο από: <https://books.google.gr/books>)

Laqueur W. (2006), *The Changing Face of Anti-Semitism: From Ancient Times to the Present Day*, Oxford University Press, USA. (προσβάσιμο από: <https://books.google.gr/books>)

Δικτυακοί Τόποι

- https://gr.boell.org/sites/default/files/antisimitismos_lr.pdf (τελ. πρόσβαση 11/10/2017)
- http://www.geocities.ws/LesJuifs_Salonique/molho.html (τελ. πρόσβαση 11/10/2017)
- <http://www.darciefohrman.com/projects/daniels-story> (τελ. πρόσβαση 22/12/2017)
- <https://books.google.gr/books> (τελ. πρόσβαση 30/12/2017)

- **Anti-Defamation League:** <http://global100.adl.org/#country/greece/2014> (τελ.πρόσβαση 22/12/2017)
- **Haaretz: Η Θεσσαλονίκη ψάχνει το εβραϊκό παρελθόν της - Ο ρόλος του Μπουτάρη και οι σύγχρονοι αντισημίτες:** <http://www.iefimerida.gr/news/178897/haaretz-i-thessaloniki-psahnei-evraiko-parelthon-tis-o-rolos-toy-mpoytari-kai-oi> (τελ. πρόσβαση 11/10/2017)
- **United States Holocaust Memorial Museum:** <https://www.ushmm.org/confront-genocide/genocide-prevention-blog> (τελ.πρόσβαση 04.12.2017)
- **Το Εβραϊκό Μουσείο της Αθήνας:** <http://www.jewishmuseum.gr> (τελ.πρόσβαση 04.12.2017)